

Κεφάλαιο 3: Σχεδιασμός Ποιοτικής Έρευνας

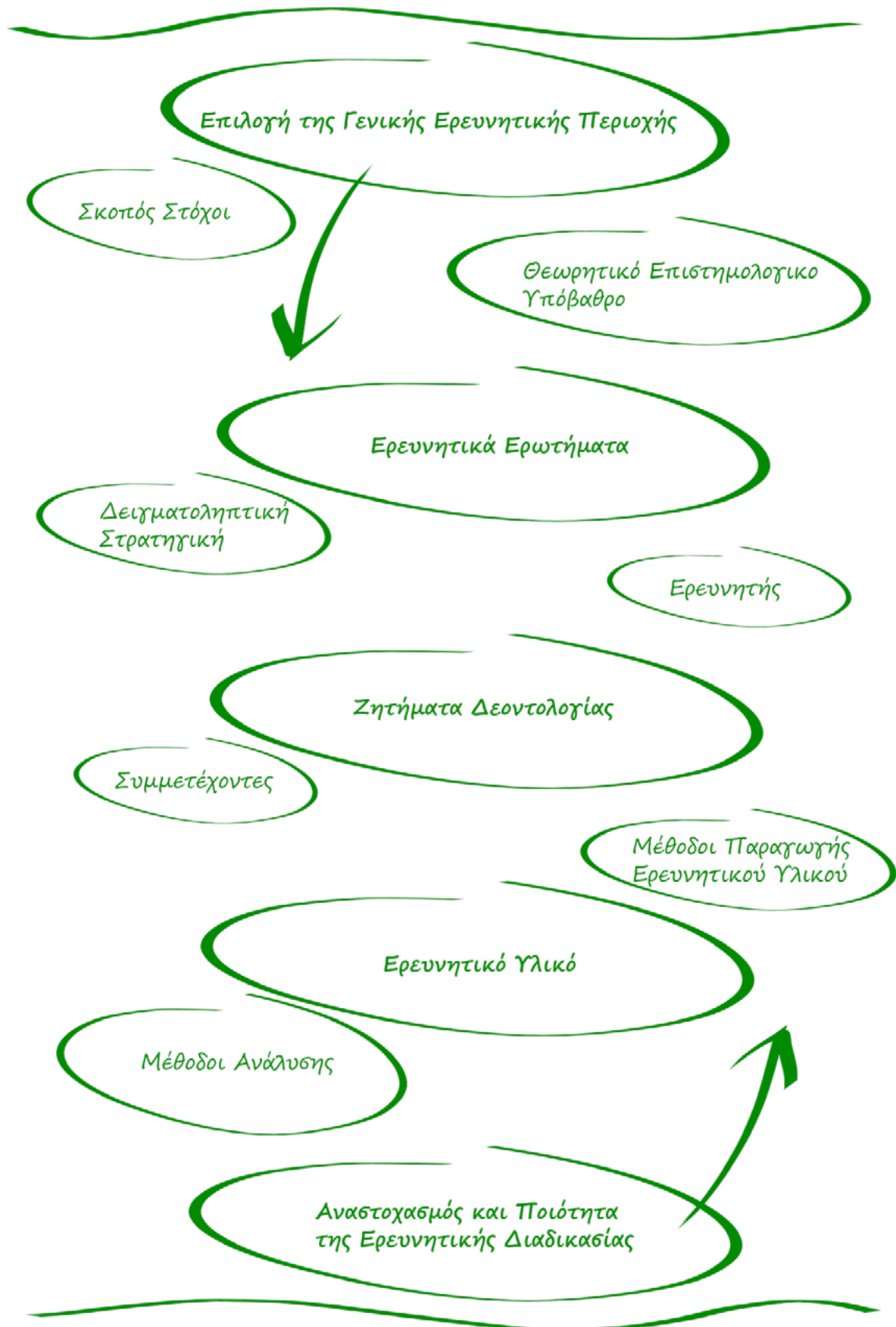
Σύνοψη

Αυτό το κεφάλαιο περιλαμβάνει ένα πλαίσιο για τον σχεδιασμό μιας ποιοτικής μελέτης το οποίο συνδέει το ερευνητικό θέμα, τον σκοπό, το θεωρητικό υπόβαθρο, τα ερευνητικά ερωτήματα, τις δειγματοληπτικές στρατηγικές, τις μεθόδους παραγωγής ερευνητικών δεδομένων, την ανάλυση του ερευνητικού υλικού, τα ζητήματα της αναστοχαστικότητας και της δεοντολογίας στην ποιοτική έρευνα. Πιο αναλυτικά, στο κεφάλαιο: (1) παρουσιάζονται τα συστατικά στοιχεία του ερευνητικού σχεδιασμού, (2) τονίζεται η σημασία της σύνδεσης του αντικειμένου της έρευνας ή του ερευνητικού πεδίου με τις οντολογικές και επιστημολογικές παραδοχές των ερευνητών, (3) επισημαίνεται η κεντρική θέση των ερευνητικών ερωτημάτων και η σύνδεσή τους αφενός με τις θεωρητικές και μεθοδολογικές θέσεις των ερευνητών και αφετέρου με τις μεθόδους παραγωγής δεδομένων, (4) εξετάζονται θέματα δειγματοληψίας, (5) αναδεικνύονται ζητήματα δεοντολογίας στην ποιοτική έρευνα.

1. Σχεδιάζοντας μια ποιοτική έρευνα

1.1 Συστατικά στοιχεία του ερευνητικού σχεδιασμού

Ο σχεδιασμός αποτελεί ένα σημαντικό και κρίσιμο σημείο κάθε διερεύνησης. Δεν υπάρχει μόνο μία συνταγή για τον σχεδιασμό μιας ποιοτικής έρευνας, και το ερευνητικό σχέδιο καθοδηγείται κυρίως από τις θεωρητικές και επιστημολογικές παραδοχές καθώς και τους βασικούς σκοπούς της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, για τον ερευνητικό σχεδιασμό χρειάζεται να ληφθούν υπόψη: (1) το ερευνητικό πεδίο ή αντικείμενο της έρευνας, (2) ο σκοπός (ή στόχοι) της διερεύνησης, (3) το θεωρητικό και επιστημολογικό υπόβαθρο, (4) τα ερευνητικά ερωτήματα, (5) οι μέθοδοι παραγωγής ερευνητικού υλικού, (6) η στρατηγική της δειγματοληψίας, (7) η ανάλυση του ερευνητικού υλικού, (8) η αναστοχαστικότητα των ερευνητή και (9) αρχές και ζητήματα δεοντολογίας στην ερευνητική διαδικασία.

Γράφημα 1

Η ερευνητική διαδικασία είναι μια πορεία που ξεκινά από τον εντοπισμό μιας γενικής ερευνητικής περιοχής που ενδιαφέρει τον ερευνητή και περιλαμβάνει μια σειρά από ερωτήματα που χρειάζεται να τεθούν για τον σχεδιασμό ενός αποτελεσματικού και πραγματοποιήσιμου ερευνητικού σχεδιασμού. Τα ακόλουθα ερωτήματα μπορούν να βοηθήσουν τον ερευνητή σε αυτή την πορεία και αναζήτηση:

A. Για την επιλογή μιας γενικής θεματικής περιοχής ή πεδίου έρευνας:

Ποιο θέμα ή ποιο ευρύ ανεξάρτητο πεδίο αφορά η έρευνα;

Γράφημα 2

B. Πιο συγκεκριμένα, για τον ορισμό του σκοπού της έρευνας:

Ποιος είναι ο σκοπός της έρευνάς μου;

Για ποιον λόγο την κάνω;

Γιατί διεξάγεται;

Επιχειρώ να περιγράψω ή να κατανοήσω κάτι;

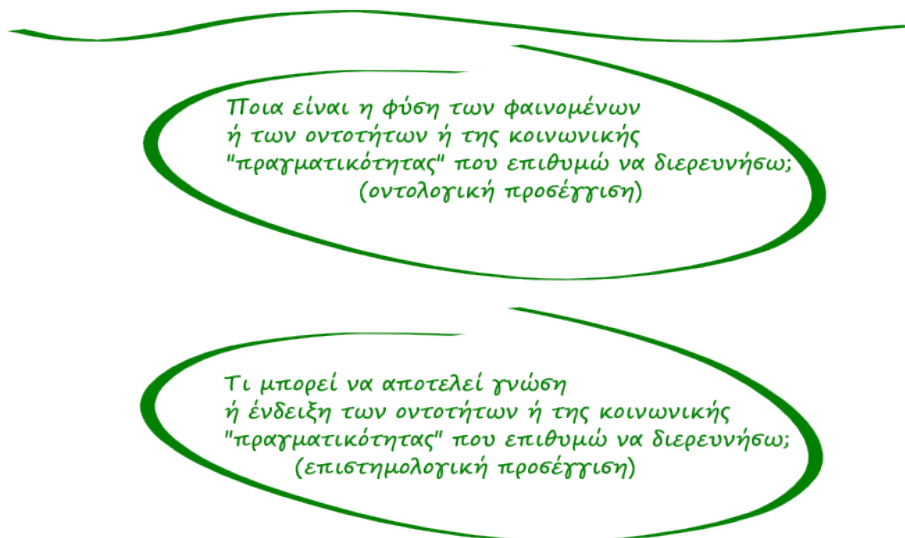
Προσδοκώ να αλλάξω κάτι εξαιτίας της μελέτης;

Γράφημα 3 (Προσαρμογή από Mason 2009: 39 και Robson, 2007: 95)

Συνήθως υπάρχουν περισσότερα από ένα επιχειρήματα για τη διεξαγωγή οποιασδήποτε έρευνας. Συνηθισμένοι λόγοι περιλαμβάνουν την κάλυψη των κενών της γνώσης, την κατανόηση ή την περιγραφή ενός φαινομένου/μιας κατάστασης/εμπειρίας, την αμφισβήτηση ή τον εμπλουτισμό της θεωρητικής γνώσης, την αξιολόγηση κάποιου πράγματος ή την έναρξη μιας αλλαγής. Άλλες πηγές ερευνητικής έμπνευσης αφορούν τις προσωπικές εμπειρίες και τα ερευνητικά ενδιαφέροντα των ερευνητών, ζητήματα στα οποία στρέφει τον ενδιαφέρον της η κοινωνία και συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια (Robson, 2007). Ενδεικτικά πεδία διερεύνησης στην ποιοτική έρευνα στην ψυχολογία ή στην εκπαίδευση είναι τα εξής:

Τρόποι συγκρότησης ταυτοτήτων και κατανόησης του εαυτού.
Διαπροσωπικές σχέσεις, πρότυπα κοινωνικών σχέσεων.
Διαδικασίες επικοινωνίας.
Κίνητρα και συναισθήματα.
Ατομικές αφηγήσεις και ιστορίες ζωής.
Συναισθήματα, αξίες, συμπεριφορές, ηθικός προσανατολισμός.
Προσωπικές, κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές.

Μια εμπειρική έρευνα σχεδιάζεται στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης θεώρησης του κοινωνικού κόσμου και της «πραγματικότητας» (οντολογία) και του τρόπου παραγωγής γνώσης των πραγμάτων (επιστημολογία). Ο ερευνητής λοιπόν χρειάζεται να σκεφτεί και να προσδιορίσει τις οντολογικές παραδοχές (συγκεκριμένη θεώρηση για τη φύση και την ουσία των πραγμάτων στον κοινωνικό κόσμο) και τις επιστημολογικές θεωρήσεις (συγκεκριμένη θεώρηση για το τι μπορεί να αποτελεί γνώση των πραγμάτων) της έρευνάς του.

Γράφημα 4

Οι παραδοχές αυτές επηρεάζουν τη συνολική ερευνητική διαδικασία (π.χ. τον τύπο του ερευνητικού ερωτήματος, τη μέθοδο συλλογής και την ανάλυση δεδομένων) και αποτελούν μέρος του θεωρητικού πλαισίου της έρευνας. Παραδείγματα οντολογικών και επιστημολογικών παραδοχών στην ποιοτική έρευνα αφορούν λ.χ., στα ρεύματα του κριτικού ρεαλισμού, του κονστρουκτιβισμού ή του κοινωνικού κονστρουξιονισμού (βλ. κεφάλαιο 1 στο παρόν σύγγραμμα).

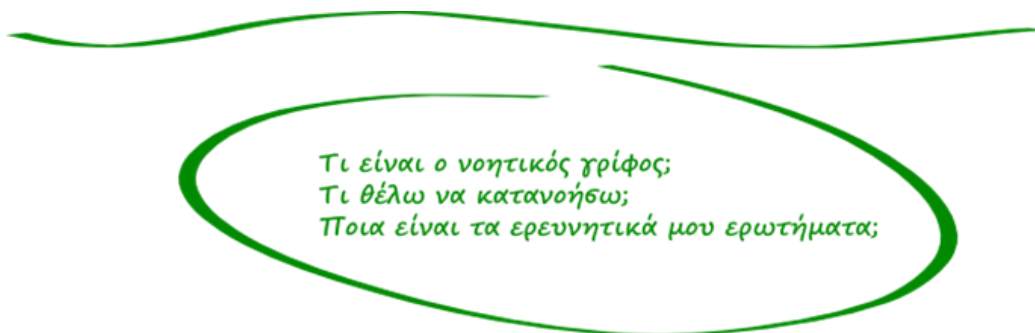
2. Θεωρητικό πλαίσιο

Το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας περιλαμβάνει κυρίως δύο διαστάσεις: Η πρώτη αφορά τις θεωρητικές θέσεις που καθοδηγούν ή προσφέρουν πληροφορίες για το αντικείμενο της έρευνας. Στην ποιοτική έρευνα, συνήθως, το θεωρητικό υπόβαθρο ή οι θεωρίες λαμβάνονται υπόψη με

την ευρύτερη έννοια και δεν αποτυπώνονται με τη μορφή σαφώς διατυπωμένων ερευνητικών υποθέσεων» όπως στην ποσοτική έρευνα. Με άλλα λόγια, οι θεωρητικές θέσεις δεν τίθενται a priori αλλά προκύπτουν κυρίως από τα ερευνητικά δεδομένα στην ποιοτική διερεύνηση. Παρ' όλα αυτά, οι θεωρίες μπορούν να αποτελέσουν είτε το έναυσμα για μια ποιοτική έρευνα είτε να γίνουν αντικείμενο σύγκρισης με τις θεωρητικοποιήσεις που προκύπτουν από τη διερεύνηση. Η δεύτερη διάσταση του θεωρητικού πλαισίου αφορά τις οντολογικές και επιστημολογικές θεωρήσεις, τις οποίες παρουσιάσαμε παραπάνω.

3. Ερευνητικό ερώτημα

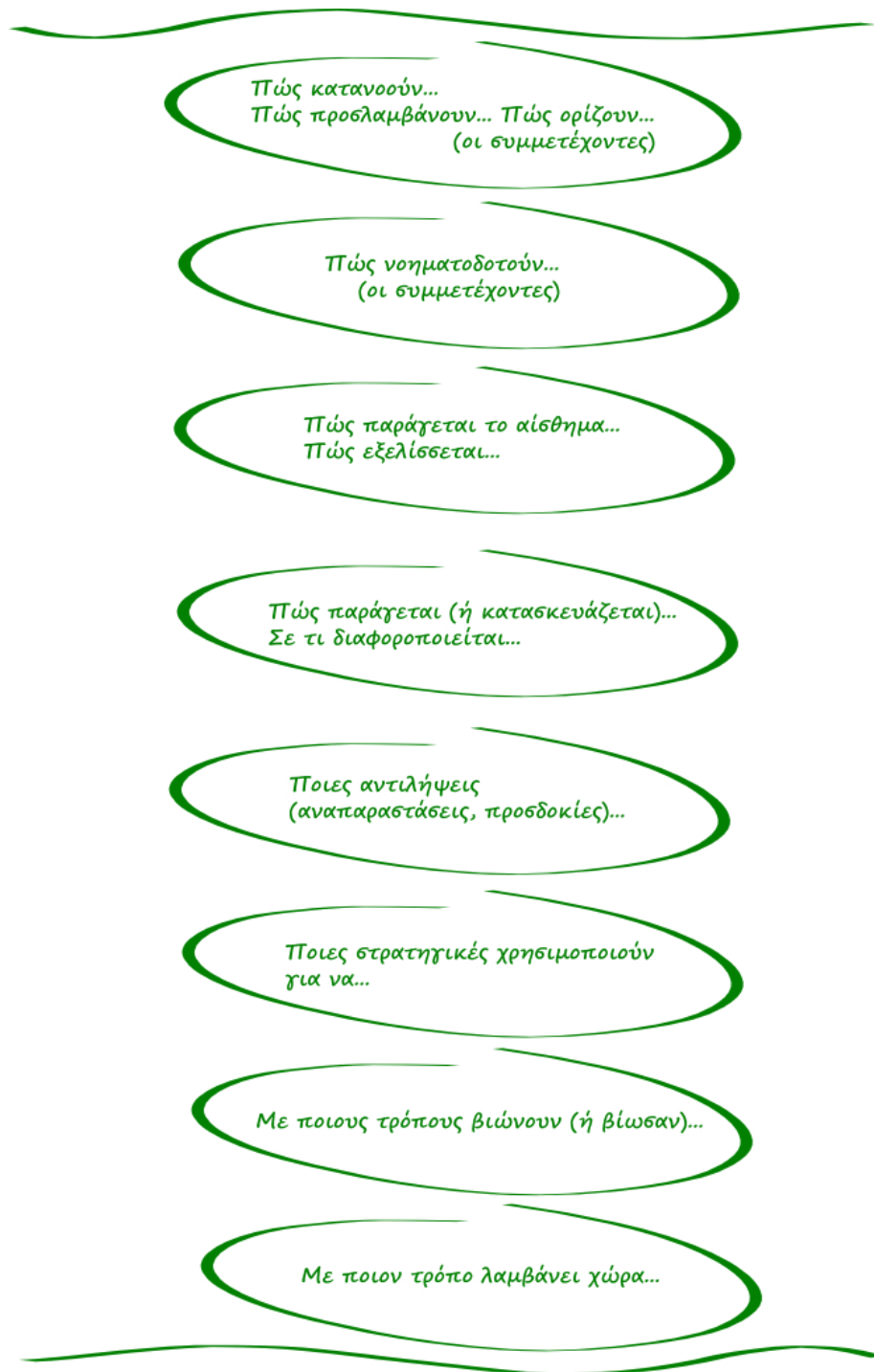
Τα ερευνητικά ερωτήματα εξειδικεύουν τη γενική θεματική περιοχή της ποιοτικής έρευνας, και η διατύπωσή τους αποτελεί ένα απαιτητικό εγχείρημα το οποίο μπορεί να αποδειχθεί ένα δύσκολο έργο για τους νέους ερευνητές. Η διατύπωση των ερευνητικών ερωτήσεων οδηγεί στον περιορισμό του ευρύτερου ερευνητικού πεδίου σε ένα συγκεκριμένο ερευνητικό πρόβλημα ή, όπως αναφέρει η Mason (2009), σ' έναν «νοητικό γρίφο» προς μελέτη.

Γράφημα 5

Τα ερευνητικά ερωτήματα στην ποιοτική έρευνα είναι ευρύτερα από τις υποθέσεις στην ποσοτική έρευνα. Χρειάζεται να είναι ανοιχτά και να προσανατολίζονται σε μια γενική κατεύθυνση, και όχι συγκεκριμένες απαντήσεις. Αποσκοπούν σε λεπτομερείς περιγραφές ή και εξηγήσεις και επιτρέπουν τη σύλληψη απρόσμενων πτυχών του υπο διερεύνηση φαινομένου. Είναι ευέλικτα και, σε αντίθεση με την ποσοτική έρευνα, τροποποιούνται ή επαναδιατυπώνονται από τους ερευνητές εφόσον χρειαστεί κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας.

Στη συνέχεια παραθέτουμε μερικά παραδείγματα εισαγωγών που μπορούν να βοηθήσουν τους αρχάριους στη διατύπωση των ερευνητικών τους ερωτημάτων:

Γράφημα 6 (Προσαρμογή από Τσιώλης, 2014: 70)

4. Ο ρόλος των ερευνητών και των συμμετεχόντων στην ποιοτική έρευνα

Ο ρόλος των ερευνητών είναι ιδιαίτερα κεντρικός στην ποιοτική έρευνα, διότι προϋποθέτει αμεσότητα και προσωπική εμπλοκή στην ερευνητική διαδικασία. Ο ερευνητής που υιοθετεί ποιοτικές μεθόδους έρευνας δεν γίνεται αντιληπτός σαν αμερόληπτος και αντικειμενικός παρατηρητής αλλά ως φορέας των δικών του βιωμάτων, απόψεων, προσδοκιών και μεροληψιών. Στο πλαίσιο της ποσοτικής έρευνας έχουμε διδαχτεί ότι η υποκειμενικότητα του ερευνητή χρειάζεται να παρακολουθείται

και να εξαλείφεται. Στην ποιοτική προσέγγιση, η υποκειμενικότητα θεωρείται δεδομένη και δεν αντιμετωπίζεται ως εμπόδιο. Αντίθετα, ο επιστήμονας σ' ένα πλαίσιο αναστοχασμού εξετάζει τη δική του υποκειμενικότητα, καθώς και εκείνη των συμμετεχόντων στην έρευνα, και λαμβάνει υπόψη του τρόπους με τους οποίους οι προσωπικές θέσεις, επενδύσεις, αξίες, εμπειρίες και προσδοκίες και των δύο πλευρών επηρεάζουν την ερευνητική διαδικασία, την ανάλυση των δεδομένων και τα αποτελέσματα της έρευνας (Mogawski, 1994) (για τον αναστοχασμό βλ. επίσης, κεφάλαιο 1, ενότητα 7, σημείο 9 του παρόντος συγγράμματος).

Στην ποιοτική έρευνα και ιδιαίτερα στις ποιοτικές προσεγγίσεις που υιοθετούν ένα «εσωτερικό σημείο αναφοράς» –όπου ο ερευνητής, περιγράφοντας ή ερμηνεύοντας το φαινόμενο, βασίζεται κυρίως στη γλώσσα του ίδιου του υποκειμένου της έρευνας– οι συμμετέχοντες γίνονται αντιληπτοί ως ερευνητικοί συνεργάτες και όχι σαν «αντικείμενα» από τα οποία με τις κατάλληλες τεχνικές «αντλούνται» ερευνητικά δεδομένα. Με το ίδιο σκεπτικό, δεν αποτελούν «υποκείμενα» της έρευνας τα οποία χειραγωγούνται από τον ερευνητή. Αντίθετα, δίνεται έμφαση στην ανάδειξη της φωνής των συμμετεχόντων και τη συνεργασία για την αναζήτηση της γνώσης και της δικαιοσύνης (Kidder & Fine, 1987). Για κάποιους ερευνητές, ιδιαίτερη σημασία έχει η ενδυνάμωση των υποκειμένων της έρευνας, η κριτική συνειδητοποίησή τους και η αλλαγή κοινωνικών πρακτικών (π.χ. κριτική έρευνα). Για άλλους, στόχος είναι η διείσδυση στα προσωπικά νοήματα των συμμετεχόντων, η κατανόηση και η στηριξη του δικού τους τρόπου νοηματοδότησης ή ερμηνείας του κόσμου. Η προοπτική εδώ είναι διυποκειμενική, διαλογική και αφορά, κυρίως, μορφές έρευνας όπως είναι η αφηγηματική μέθοδος (βλ. Issari & Karayianni, 2013, παράρτημα 2·Πουρκός, 2011β· Riessman, 2008), βιογραφική/αυτοβιογραφική (Τσιώλης, 2006), ερμηνευτική-φαινομενολογική (Smith, Flowers & Larkin, 2009), υπαρξιακό-φαινομενολογική ανάλυση κ.ά. Η άμεση και ενεργητική συμμετοχή των υποκειμένων στην έρευνα αξιοποιείται και στις νέες μορφές εθνογραφίας που αναπτύσσονται (ο ρόλος του ερευνητή και των ερευνώμενων υποκειμένων δεν είναι στατικός, αλλά έχει αλλάξει διαχρονικά από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι σήμερα, ακολουθώντας τις διαφορετικές περιόδους ανάπτυξης της ποιοτικής μεθοδολογίας (βλ. Denzin & Lincoln, 2008· βλ. επίσης, κεφάλαιο 1, ενότητα 4.2 του παρόντος συγγράμματος σχετικά με το μύθο του αντικειμενικού παρατηρητή, και τον μύθο της παθητικότητας των υποκειμένων της έρευνας).

5. Η δειγματοληψία στην ποιοτική έρευνα

5.1 Εισαγωγικά

Η δειγματοληψία αναφέρεται στη μέθοδο που χρησιμοποιείται από τους ερευνητές για την επιλογή ενός δεδομένου αριθμού ανθρώπων (ή πραγμάτων) από έναν πληθυσμό για να συμπεριληφθούν σε μια μελέτη. Με άλλα λόγια η δειγματοληψία αφορά στην στρατηγική για την επιλογή του δείγματος της έρευνας το οποίο χρησιμοποιείται για πρακτικούς λόγους, αφού συνήθως δεν είναι εφικτό να συλλεγούν δεδομένα από όλα τα άτομα σε έναν πληθυσμό. Ο όρος «πληθυσμός» εδώ αναφέρεται στο σύνολο των περιπτώσεων που μπορεί να ενδιαφέρουν τους ερευνητές, είτε πρόκειται για ανθρώπους είτε για ομάδες, οργανισμούς, χώρες, ή ακόμη και για καταστάσεις, γεγονότα, χρονικές περιόδους ή κοινωνικό-πολιτισμικές διαδικασίες, κ.ά. (Marshall, 1996· Robson, 2007). Γενικά, η διαδικασία της δειγματοληψίας αποτελεί ένα σημαντικό μέρος του ερευνητικού σχεδιασμού καθώς η επιλογή του δείγματος επηρεάζει τόσο την ποιότητα των δεδομένων όσο και τα συμπεράσματα της έρευνας.

Οι στρατηγικές που αξιοποιούνται για την επιλογή των δειγμάτων ποικίλλουν ανάλογα με την ερευνητικό παράδειγμα των μελετητών. Η δειγματοληψία έχει συνδεθεί με όρους όπως η δυνατότητα γενίκευσης, η αντιπροσωπευτικότητα ή τα δείγματα των πιθανοτήτων, οι οποίοι και αφορούν περισσότερο το μεταθετικιστικό παράδειγμα και την ποσοτική μεθοδολογία. Συχνά, μάλιστα, τα ποιοτικά δείγματα κρίνονται σύμφωνα με τα κριτήρια της ποσοτικής δειγματοληψίας, ενώ στην πραγματικότητα οι αρχές και οι στόχοι της ποιοτικής μεθοδολογίας, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι πολύ διαφορετικοί (βλ. κεφάλαιο, 1 στο παρόν σύγγραμμα).

Στην ποσοτική προσέγγιση η δειγματοληψία αποσκοπεί στη συγκρότηση ενός δείγματος το οποίο θα είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού από τον οποίο προήλθε, με απώτερο στόχο την εξαγωγή συμπερασμάτων που θα μπορούν να γενικευθούν σε όλα τα μέλη του πληθυσμού αυτού (Ιωσηφίδης, 2008· Marshall, 1996). Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, οι ποσοτικοί ερευνητές επιλέγουν συνήθως δείγματα πιθανοτήτων στα οποία είναι γνωστή η πιθανότητα κάθε μέλους του πληθυσμού να επιλεγεί. Η πιο συχνά εφαρμοσμένη στρατηγική είναι αυτή της απλής τυχαίας δειγματοληψίας, στην οποία κάθε μέλος έχει ίση πιθανότητα να επιλεγεί στο δείγμα. Η μέθοδος αυτή προϋποθέτει ότι ο ερευνητής διαθέτει πλήρη κατάλογο με όλα τα μέλη του πληθυσμού. Άλλες στρατηγικές περιλαμβάνουν τη συστηματική δειγματοληψία, τη στρωματοποιημένη ή κατά συστάδες κ.ά. (Berg, 2001· Robson, 2007).

Από την άλλη, οι ερευνητές που ακολουθούν το ερμηνευτικό παράδειγμα υιοθετούν στη δειγματοληψία μια θεωρητική προσέγγιση ή προσέγγιση σκοπιμότητας (Mertens, 1998). Σε αντίθεση με την ποσοτική προσέγγιση, εδώ στόχος δεν είναι η γενίκευση από ένα δείγμα στον πληθυσμό. Η δειγματοληψία στην ποιοτική έρευνα αποσκοπεί, κυρίως, να εντοπίσει αυτό που ο Patton (2002:230) ονομάζει πλούσιες σε πληροφορία περιπτώσεις (information-rich cases), δηλαδή περιπτώσεις οι οποίες «προσφέρονται για μελέτη εις βάθος» και από τις οποίες «κάποιος μπορεί να μάθει πολλά σχετικά με ζητήματα κεντρικής σημασίας για τον σκοπό της έρευνας». Ο ερευνητής που εφαρμόζει τη στρατηγική της σκόπιμης δειγματοληψίας (purposful ή αλλιώς purposive ή judgmental sampling) επιλέγει ενεργητικά και σκόπιμα το δείγμα εκείνο του οποίου τα μέλη θα εξυπηρετούν με τον καλύτερο τρόπο τους σκοπούς και τα ερωτήματα της έρευνάς του. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό, ο ερευνητής μπορεί να βασιστεί στη γνώση που διαθέτει για το υπό μελέτη φαινόμενο, στην υπάρχουσα βιβλιογραφία ή ακόμη και σε κάποια πρώτα δεδομένα της ίδιας της έρευνας (Ιωσηφίδης, 2008· Marshall, 1996).

5.2 Δειγματοληπτικές στρατηγικές στην ποιοτική έρευνα και η επιλογή τους

Ο Patton (2002) αναγνωρίζει τις ακόλουθες στρατηγικές που μπορούν να αξιοποιηθούν στην ποιοτική έρευνα και που εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία της δειγματοληψίας σκοπιμότητας.

<p>Ακραίες ή αποκλίνουσες περιπτώσεις (extreme or deviant case sampling)</p>	<p>Στη στρατηγική αυτή επιλέγονται περιπτώσεις οι οποίες με κάποιον τρόπο είναι είτε ασυνήθιστες είτε ξεχωριστές, όπως περιπτώσεις αξιοσημείωτης επιτυχίας ή αποτυχίας. Για παράδειγμα, σε μια έρευνα αξιολόγησης, η μελέτη προγραμμάτων που αποδίδουν ελάχιστα ή αντιθέτως παρουσιάζουν εντυπωσιακή απόδοση θα ήταν πολύ χρήσιμη για την κατανόηση των συνθηκών εκείνων που ευνοούν ή όχι τη λειτουργικότητά τους και θα μπορούσε να οδηγήσει στη βελτίωση όλων των προγραμμάτων (ενός σχολείου, ενός οργανισμού κ.λπ.). Στην περίπτωση, μάλιστα, όπου ο ερευνητής διαθέτει περιορισμένους πόρους και χρόνο, η εστίαση σε λίγες μόνο περιπτώσεις, από τις οποίες μπορεί να συγκεντρώσει τη μέγιστη πληροφόρηση, ως στρατηγική δειγματοληψίας μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα χρήσιμη.</p>
<p>Δειγματοληψία έντασης (intensity sampling)</p>	<p>Η στρατηγική αυτή ακολουθεί την ίδια λογική με την προηγούμενη, με τη διαφορά ότι οι περιπτώσεις που επιλέγονται (π.χ. χώροι ή άτομα) εκδηλώνουν τα χαρακτηριστικά που ενδιαφέρουν τον ερευνητή με έντονο τρόπο αλλά όχι ακραίο, όπως στην αποκλίνουσα δειγματοληψία, καθώς τέτοιες ακραίες περιπτώσεις μπορεί να διαστρεβλώσουν το υπό μελέτη φαινόμενο. Η συγκεκριμένη δειγματοληψία συχνά εφαρμόζεται στην ευρετική έρευνα, η οποία εστιάζει στις έντονες προσωπικές εμπειρίες του ερευνητή, ή και των συνερευνητών του π.χ. εμπειρίες μοναξιάς ή ζήλιας. Εδώ ο ερευνητής θα χρειαστεί να κάνει κάποια διερευνητική διεργασία προκειμένου να εντοπίσει ένα δείγμα το οποίο εκδηλώνει με έντονο τρόπο το φαινόμενο που τον ενδιαφέρει.</p>

<p>Δειγματοληψία μέγιστης ποικιλίας-ανομοιογένειας (maximum variation heterogeneity sampling)</p>	<p>Η συγκεκριμένη στρατηγική επιδιώκει να συλλάβει και να περιγράψει σημαντικά κοινά θέματα-μοτίβα σε μικρά ανομοιογενή δείγματα (π. χ. ανομοιογένεια/ποικιλία όσον αφορά τους συμμετέχοντες). Επιλέγονται περιπτώσεις που εκφράζουν ένα μεγάλο εύρος αποκλίσεων ή ανομοιογένειας για τη μελέτη ενός φαινομένου. Ένα μικρό ανομοιογενές δείγμα επιτρέπει α. τη λεπτομερή περιγραφή κάθε περίπτωσης και την καταγραφή της μοναδικότητάς της β. αναδεικνύει κοινά θέματα-μοτίβα τα οποία έχουν ιδιαίτερη σημασία δεδομένου ότι αναδύονται παρ' όλη την ανομοιογένεια του δείγματος.</p>
<p>Ομοιογενή δείγματα (homogeneous samples)</p>	<p>Σε αντίθεση με την προηγούμενη στρατηγική, εδώ επιλέγονται περιπτώσεις που διαθέτουν κοινά χαρακτηριστικά για τη μελέτη και κατανόηση μιας συγκεκριμένης υπομάδας σε βάθος. Π. χ. σ' ένα πρόγραμμα για γονείς, ο ερευνητής μπορεί να θέλει να μελετήσει σε βάθος-στο πλαίσιο μιας ποιοτικής αξιολόγησης- τις εμπειρίες μιας συγκεκριμένης υπομάδας γονέων (π.χ. γονείς με παιδιά στο δημοτικό σχολείο). Εφαρμογή αυτής της στρατηγικής απαντάται συχνά στις ομάδες εστίασης (βλ. κεφάλαιο 3).</p>
<p>Δειγματοληψία τυπικής περίπτωσης (typical case sampling)</p>	<p>Στόχος αυτής της δειγματοληψίας είναι η επιλογή περιπτώσεων που θεωρούνται ότι είναι «τυπικές», δηλαδή που τοποθετούνται στον μέσο όρο ως προς τα χαρακτηριστικά που ενδιαφέρουν τον ερευνητή. Αρχικά προσδιορίζονται τα χαρακτηριστικά που έχει ένας «μέσος», τυπικός άνθρωπος ή κατάσταση που ενδιαφέρει τον ερευνητή και στη συνέχεια το δείγμα επιλέγεται από αυτές τις «τυπικές» περιπτώσεις. Με τον τρόπο αυτό, οι πληροφορίες που συλλέγει ο ερευνητής δεν μπορούν να απορριφθούν στη βάση του επιχειρήματος ότι αφορούν ειδικές ή αποκλίνουσες περιπτώσεις.</p>
<p>Δειγματοληψία κρίσιμης περίπτωσης (critical case sampling)</p>	<p>Οι περιπτώσεις επιλέγονται εδώ βάσει της λογικής ότι «εάν συμβεί εκεί, θα συμβεί οπουδήποτε» ή «εάν δεν συμβεί εκεί, δεν θα συμβεί πουθενά». Η στρατηγική αυτή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη όταν οι πόροι που έχει στη διάθεσή του ο ερευνητής είναι περιορισμένοι, οπότε και επιλέγει τις περιπτώσεις που θα του επιφέρουν τη μέγιστη πληροφόρηση, με την προϋπόθεση ότι θα έχει πρωτίστως προσδιορίσει τις διαστάσεις εκείνες που καθιστούν μία περίπτωση «κρίσιμη». Για παράδειγμα, ένα δείγμα για την αξιολόγηση ενός καινοτόμου προγράμματος στον χώρο της πληροφορικής σε ένα σχολείο θα μπορούσε να περιλαμβάνει μαθητές με πολλές γνώσεις στον τομέα της πληροφορικής, θεωρώντας ότι «εάν αυτοί δεν μπορούν να το κατανοήσουν», τότε δεν θα μπορούν και οι υπόλοιποι μαθητές που έχουν λιγότερες γνώσεις στον τομέα αυτό. Στη δειγματοληψία αυτή επιτρέπονται κάποιες λογικές γενικεύσεις, καθώς όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αυτό που ισχύει για την «κρίσιμη» περίπτωση είναι πιθανό ότι θα ισχύει και για όλες τις άλλες.</p>
<p>Δειγματοληψία χιονοστιβάδας ή αλυσιδωτή δειγματοληψία (snowball or chain sampling)</p>	<p>Εδώ ο ερευνητής αρχικά επιλέγει ορισμένα άτομα-κλειδιά από τον πληθυσμό που τον ενδιαφέρει, τα οποία διαθέτουν τα χαρακτηριστικά, τη γνώση και την κοινωνική δικτύωση ώστε να τον οδηγήσουν στον εντοπισμό και άλλων μελών του πληθυσμού. Η στρατηγική αυτή εφαρμόζεται συνήθως όταν υπάρχει δυσκολία να εντοπιστούν τα μέλη ενός συγκεκριμένου πληθυσμού (π. χ. άστεγοι, μετανάστες, άτομα που έχουν υποστεί βία ή κακοποίηση κ. ά) ή όταν ο ερευνητής δεν γνωρίζει ποιος έχει τις πληροφορίες που είναι σημαντικές για τη μελέτη του. Ο όρος «χιονοστιβάδα» αναφέρεται στη διαδικασία της συσσώρευσης, καθώς κάθε άτομο συστήνει άλλα άτομα κ. ο. κ. Στο δείγμα που τελικά θα σχηματιστεί, θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται και άτομα με χαρακτηριστικά διαφορετικά από αυτά των αρχικών πληροφορητών, έτσι ώστε να υπάρχει όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη εικόνα του φαινομένου (Ιωσηφίδης, 2008).</p>

Δειγματοληψία κριτηρίου (criterion sampling)	Ο ερευνητής που χρησιμοποιεί αυτή τη στρατηγική επιλέγει τις περιπτώσεις που θα αποτελέσουν το δείγμα του σύμφωνα με κάποιο κριτήριο, το οποίο καθορίζεται ανάλογα με τους στόχους της έρευνάς του. Για παράδειγμα, σε ένα κέντρο ψυχικής υγείας, ένας ερευνητής μπορεί να ενδιαφέρεται να μελετήσει άτομα τα οποία εγκαταλείπουν πρόωρα τη συμβουλευτική/θεραπεία. Μια τέτοια έρευνα ενδεχομένως θα μπορούσε να αποκαλύψει και ζητήματα που χρήζουν βελτίωσης μέσα σε ένα κέντρο ή οργανισμό.
Δειγματοληψία περιπτώσεων που επιβεβαιώνουν ή διαψεύδουν (confirming and disconfirming cases)	Η στρατηγική αυτή χρησιμοποιείται έπειτα από τα αρχικά στάδια της έρευνας, οπότε και έχουν συλλεχθεί δεδομένα και συγκεκριμένα θέματα-μοτίβα έχουν αρχίσει να αναδύονται. Σε αυτή τη φάση, ο ερευνητής μπορεί να θελήσει να εμβαθύνει και να εμπλουτίσει την ανάλυσή του, ψάχνοντας για περιπτώσεις που θα επιβεβαιώσουν και θα ενισχύσουν τα αρχικά του ευρήματα ή τη θεωρία που διαμορφώνεται, ή που δεν θα είναι επιβεβαιωτικές και θα τον οδηγήσουν στην τροποποίησή τους.
Ευκαιριακή ή αναδυόμενη δειγματοληψία (opportunistic or emergent sampling)	Η δειγματοληψία αυτή στηρίζεται σε ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της ποιοτικής μεθοδολογίας, το οποίο αφορά την ευελιξία του ερευνητικού σχεδιασμού. Στην περίπτωση αυτή, ο ερευνητής μπορεί να προσθέσει μέλη στο δείγμα του ή να το τροποποιήσει εάν προκύψουν ευκαιρίες ή κατά τη διάρκεια της συλλογής/παραγωγής των δεδομένων (π. χ στο πλαίσιο μιας επιτόπιας έρευνας).
Θεωρητική δειγματοληψία ή δειγματοληψία λειτουργικού πλαισίου (theory-based or operational construct sampling)	Βλέπε αναλυτικά παρακάτω
Σκόπιμη τυχαία δειγματοληψία (purposeful random sampling)	Η συγκεκριμένη στρατηγική μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να επιλεγούν τα άτομα που θα περιληφθούν σε ένα πολύ μικρό δείγμα με σκοπό να αυξηθεί η αξιοπιστία του δείγματος. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη για ζητήματα βίας και επιθετικότητας σε ένα σχολείο, ο ερευνητής μπορεί να επιλέξει τυχαία τους μαθητές που θα του δώσουν συνέντευξη χωρίς να βασιστεί στις προτάσεις του διευθυντή ο οποίος ενδέχεται να είχε επιλέξει σκοπίμως μια ομάδα μαθητών που έδιναν μια καλή εικόνα για το σχολείο όσον αφορά σε περιστατικά βίας. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ο στόχος εδώ όπως ήδη αναφέρθηκε είναι η αξιοπιστία και όχι η αντιπροσωπευτικότητα και η γενίκευση.
Δειγματοληψία πολιτικά σημαντικών περιπτώσεων (sampling politically important cases)	Πρόκειται για παραλλαγή της δειγματοληψίας κρίσιμης περίπτωσης. Εδώ η «κρίσιμότητα» έγκειται στο πολιτικό περιεχόμενο των περιπτώσεων που μπορεί να είναι σημαντικό ή να προσελκύει ενδιαφέρον και με αυτά τα χαρακτηριστικά επιλέγονται (ή μπορεί και να αποφεύγονται πολιτικά-ευαίσθητες περιπτώσεις). Απώτερος στόχος είναι η εστίαση σε περιπτώσεις, οι οποίες λόγω ακριβώς της σημαντικότητάς τους προσελκύουν το ενδιαφέρον και ενδεχομένως οδηγούν και σε καλύτερη αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας.
Δειγματοληψία ευκολίας (Convenience sampling)	Επιλέγονται περιπτώσεις επειδή είναι άμεσα διαθέσιμες. Είναι η λιγότερο επιθυμητή στρατηγική δειγματοληψίας. Π. χ. στο πλαίσιο μιας ποιοτικής αξιολόγησης, οι αξιολογητές επιλέγουν για λόγους ευκολίας περιπτώσεις στις οποίες έχουν εύκολη πρόσβαση.
Συνδυασμός στρατηγικών σκόπιμης δειγματοληψίας (Combination of mixed purposeful sampling)	Τριγωνισμός, ευελιξία, ανταποκρίνεται σε διάφορα ενδιαφέροντα και ερευνητικές ανάγκες

Πίνακας 4 : Στρατηγικές σκόπιμης δειγματοληψίας

Οι προαναφερθείσες στρατηγικές δειγματοληψίας, παρότι μπορεί να εξυπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς, αποσκοπούν όλες στον εντοπισμό περιπτώσεων οι οποίες έχουν τη δυνατότητα να αποφέρουν τη μέγιστη δυνατή πληροφόρηση σχετικά με το αντικείμενο της έρευνας και προσφέρονται για ενδελεχή και εις βάθος μελέτη. Επίσης, μπορούν να συνδυαστούν μέσα σε μια έρευνα, ενισχύοντας έτσι την όλη διαδικασία. Για παράδειγμα, η δειγματοληψία χιονοστιβάδας θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί προκειμένου στη συνέχεια ο ερευνητής να προσδιορίσει αποκλίνουσες ή ακραίες περιπτώσεις, κ.α.

Θεωρητική δειγματοληψία: Τέλος, μια άλλη στρατηγική που ανήκει στην ευρύτερη κατηγορία της σκόπιμης δειγματοληψίας είναι αυτή της θεωρητικής δειγματοληψίας (theoretical sampling). Πρόκειται για μια δειγματοληπτική διαδικασία η οποία εξυπηρετεί τη λογική της ανακάλυψης και την παραγωγή νέων ιδεών (Dey, 1999 όπως αναφέρεται στο Τσιώλης, 2014:129). Διαμορφώθηκε στο πλαίσιο της Θεμελιωμένης Θεωρίας (Grounded Theory), που είναι μια προσέγγιση διεξαγωγής έρευνας αλλά και ανάλυσης δεδομένων η οποία αναπτύχθηκε από τους κοινωνιολόγους Barney Glaser και Anselm Strauss και αποσκοπεί στην παραγωγή θεωρίας σχετικά με το εκάστοτε ερευνημένο αντικείμενο (Patton, 2002· Robson, 2007). Στα αρχικά στάδια της συγκεκριμένης προσέγγισης, ο ερευνητικός σχεδιασμός είναι πιο ευέλικτος, ανοιχτός και καθοδηγούμενος από τα ερευνητικά ερωτήματα, αποσκοπώντας στον εντοπισμό του φαινομένου και των διαστάσεών του. Στη συνέχεια τα δεδομένα συλλέγονται παράλληλα με την ανάλυση, καθώς η θεωρητική δειγματοληψία στοχεύει στο να αναζητήσει περιπτώσεις (ανθρώπους, καταστάσεις, πεδία γεγονότα) που θα επιτρέψουν στον ερευνητή είτε να αποσαφηνίσει και να ενισχύσει τις διαμορφούμενες θεωρητικές κατηγορίες είτε να τις διαφοροποιήσει αναδεικνύοντας νέες όψεις του υπο διερεύνηση φαινομένου (Coynne, 1997· Τσιώλης, 2014· Willig, 2008). Η θεωρητική δειγματοληψία εξελίσσεται, λοιπόν παράλληλα με την ανάλυση δεδομένων και τα κριτήρια επιλογής του δείγματος καθώς και ο αριθμός των περιπτώσεων που αξιοποιούνται δεν είναι προσδιορισμένα από την αρχή αλλά διαμορφώνονται κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας.

Η διαδικασία ολοκληρώνεται όταν δεν προκύπτουν πλέον νέες κατηγορίες ή στοιχεία που θα μπορούσαν να μετασχηματίσουν τις ήδη υπάρχουσες, προσθέτοντας νέες ιδιότητες ή διαστάσεις. Με άλλα λόγια, όταν η συλλογή και η ανάλυση των δεδομένων δεν προσφέρει πλέον κάτι καινούριο στη διαμόρφωση της θεωρίας, η έρευνα έχει φτάσει στο σημείο που ονομάζεται θεωρητικός κορεσμός (theoretical saturation). Θα πρέπει να τονιστεί βέβαια ότι η έννοια αυτή είναι σχετική, καθώς τροποποιήσεις και νέες προοπτικές είναι πάντα πιθανό να βρεθούν, ιδιαίτερα όταν αντικείμενο της έρευνας είναι άνθρωποι, κοινωνικά φαινόμενα και διαδικασίες. Ουσιαστικά η διαδικασία τερματίζεται από τον ερευνητή, σύμφωνα με την κρίση του αλλά και λόγω πρακτικών ζητημάτων, όπως το κόστος και ο χρόνος (Τσιώλης, 2014· Willig, 2008).

Επίλογος

Από όλα τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι στην ποιοτική έρευνα υπάρχουν πολλές και ποικίλες στρατηγικές δειγματοληψίας παρόλο που είναι λιγότερο σαφείς και εδραιωμένες από τις πρακτικές που αφορούν τη στατιστική δειγματοληψία και την ποσοτική έρευνα. Η γνώση και η εμπειρία καθώς και η ευκολία ή η δυσκολία εφαρμογής κάποιων στρατηγικών μπορεί να επηρεάσουν την επιλογή των ερευνητών, δεν θα πρέπει όμως να αποτελούν τα βασικά κριτήρια. Η επιλογή του ερευνητή χρειάζεται να λάβει υπόψη τον σκοπό και τα ερωτήματα της έρευνας καθώς και τη μέθοδο ανάλυσης που θα ακολουθηθεί και το είδος των ερμηνειών και των εξηγήσεων που θα επιχειρηθούν (Marshall, 1996· Mason, 2009). Πρωταρχική μέριμνα κάθε ερευνητή χρειάζεται να είναι η απόκτηση της όσο το δυνατόν καλύτερης ποιοτικά πληροφορίας ή εμπάθουσας στο πλαίσιο της έρευνας. Επιπρόσθετα, λαμβάνονται υπόψη πρακτικοί παράγοντες και περιορισμοί, όπως οι διαθέσιμοι πόροι και ο απαιτούμενος χρόνος. Ιδιαίτερα σημαντικές είναι επίσης και οι δεοντολογικές συνιστώσες της δειγματοληψίας, όπως για παράδειγμα σε περιπτώσεις που θίγονται ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, ή η έρευνα αφορά τη μελέτη ευαίσθητων θεμάτων και εύλωτων πληθυσμών. Τέλος, ο ερευνητικός σχεδιασμός θα πρέπει να παραμένει ευέλικτος και στη φάση της δειγματοληψίας, που σημαίνει ότι οι όποιες επιλογές μπορεί να αναθεωρηθούν υπό το πρίσμα των παραγόμενων ευρημάτων (Coynne, 1997· Mason, 2009).

5.3 Μέγεθος δείγματος

Ένα άλλο ερώτημα που καλείται να απαντήσει ο ερευνητής που διεξάγει ποιοτική έρευνα αφορά το μέγεθος του δείγματός του και πόσες μονάδες θα πρέπει να συμπεριλάβει σε αυτό. Στην ποιοτική έρευνα δεν υπάρχουν αριθμητικοί περιορισμοί και σταθεροί κανόνες ως προς το μέγεθος του δείγματος (Ιωσηφίδης, 2008· Patton, 2002). Το δείγμα, ωστόσο, δεν χρειάζεται να είναι ποσοτικά μεγάλο. Αντιθέτως, αυτό μπορεί να λειτουργήσει αρνητικά, εάν ο στόχος του ερευνητή είναι η ανάδειξη υποκειμενικών και ξεχωριστών χαρακτηριστικών και η σε βάθος κατανόηση των εμπειριών (Μαντζούκας, 2007). Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι τα μεγάλα δείγματα απαγορεύονται στην ποιοτική έρευνα. Εντούτοις, το μικρό μέγεθος των δειγμάτων υπαγορεύεται και από πρακτικούς λόγους, καθώς το κόστος και κυρίως ο χρόνος που απαιτείται για τη συλλογή και ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων θα καθιστούσαν εξαιρετικά δύσκολο προς διαχείριση ένα πολύ μεγάλο δείγμα (Mason, 2009).

Σύμφωνα με τη Marshall (1996: 523) «το κατάλληλο μέγεθος δείγματος για μια ποιοτική μελέτη είναι αυτό που απαντάει επαρκώς στην ερευνητική ερώτηση». Άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν το μέγεθος του δείγματος είναι: το εύρος της μελέτης (όσο πιο ευρύ το περιεχόμενο της μελέτης, τόσο περισσότερος χρόνος και δείγμα απαιτείται), η φύση του θέματος, η ποιότητα των δεδομένων, το σχέδιο της μελέτης (για παράδειγμα, οι επαναλαμβανόμενες συνεντεύξεις παράγουν περισσότερα δεδομένα) και η ερευνητική μέθοδος (για παράδειγμα, οι εις βάθος συνεντεύξεις αποφέρουν πλούσια δεδομένα από λιγότερο άτομα) (Morse, όπως αναφέρει ο Robson, 2007).

Ο Patton (2002: 244) υποστηρίζει ότι το μέγεθος του δείγματος εξαρτάται από «το τι θέλουμε να μάθουμε, γιατί θέλουμε να το μάθουμε, πώς θα χρησιμοποιηθούν τα ευρήματα καθώς και από τους πόρους (συμπεριλαμβανομένου του χρόνου) που διαθέτουμε στη μελέτη». Επιπρόσθετα, κάνει διάκριση ανάμεσα στο εύρος και το βάθος, αναφέροντας ότι μια εις βάθος μελέτη λίγων υποκειμένων θα μπορούσε να αποφέρει πλούσιες πληροφορίες ακόμη και από λίγα άτομα, ενώ μια πιο ευρεία μελέτη περισσότερων υποκειμένων θα μπορούσε να εφαρμοστεί εάν ο στόχος είναι η διερεύνηση ενός φαινομένου και ο εντοπισμός αποκλίσεων και διαφοροποιήσεων.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, όπως συμβαίνει και με τα υπόλοιπα στάδια της ποιοτικής έρευνας, έτσι και εδώ ο ερευνητικός σχεδιασμός είναι ευέλικτος, καθώς ο προσδιορισμός του μεγέθους του δείγματος δεν καθορίζεται αποκλειστικά πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας, αλλά εξελίσσεται και αναπροσαρμόζεται ανάλογα με τα ευρήματα της έρευνας (Marshall, 1996).

Η τελική απόφαση για το μέγεθος του δείγματος λαμβάνεται όταν πλέον η ενσωμάτωση νέων μελών-μονάδων στο δείγμα δεν προσφέρει κάτι καινούριο στην ανάλυση των δεδομένων και στην παραγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων. Η όλη διαδικασία φτάνει τότε σε αυτό που ονομάζεται σημείο κορεσμού (saturation), όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως στην περίπτωση της θεωρητικής δειγματοληψίας. Ο ερευνητής μπορεί να καταλάβει ότι έχει φτάσει σε αυτό το σημείο όταν «το νέο υλικό συμπίπτει και είναι αντίστοιχο με εκείνο που έχει ήδη παραχθεί... επαναλαμβάνονται πληροφορίες και επανέρχονται έννοιες που έχουν ήδη αναφερθεί, ή έχουν περιγραφεί λεπτομερώς» (Καλλινικάκη, 2010).

5.4 Πρακτικές συμβουλές

- Μια χρήσιμη πρακτική για όλους τους ερευνητές και ιδιαίτερα για όσους δεν διαθέτουν μεγάλη πείρα στο αντικείμενο είναι η συστηματική και πλήρης καταγραφή όλων των ενεργειών, αποφάσεων και στοιχείων που διαθέτουν σχετικά με το δείγμα τους και τον τρόπο επιλογής του. Η τακτική αυτή θα τους επιτρέψει να έχουν μεγαλύτερο έλεγχο στην όλη διαδικασία και θα τους διευκολύνει στις όποιες αλλαγές και τροποποιήσεις ενδεχομένως χρειαστούν, λόγω του ευέλικτου ερευνητικού σχεδιασμού που χαρακτηρίζει την ποιοτική έρευνα (Mason, 2009).
- Η παραπάνω πρακτική θα βοηθήσει τον ερευνητή και κατά τη διάρκεια συγγραφής της εργασίας του, στο πλαίσιο της οποίας, χρειάζεται να περιγράψει λεπτομερώς το δείγμα του, καθώς και να αιτιολογήσει τους λόγους για τους οποίους επέλεξε το εν λόγω δείγμα

και τη συγκεκριμένη στρατηγική δειγματοληψίας (Burnard, 2004). Η διαδικασία αυτή είναι υποχρεωτική σε κάθε ερευνητική προσέγγιση, αλλά είναι ιδιαίτερα σημαντική στην ποιοτική έρευνα, όπου ο ερευνητής βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην υποκειμενική του κρίση αναφορικά με τη δυνατότητα του δείγματος να προσφέρει επαρκείς και κατάλληλες πληροφορίες για το διερευνόμενο φαινόμενο (Μαντζούκας, 2007).

- Ο ερευνητής, έμπειρος ή μη, έχει πολλά να αποκομίσει και μέσα από συζητήσεις και εποικοδομητικές συμβουλές και κριτικές συναδέλφων, καθηγητών, επαγγελματιών και άλλων ειδικών του χώρου. Μάλιστα, αυτή η διαδικασία έχει ένα επιπρόσθετο όφελος, καθώς η προσπάθεια να εξηγήσει σε τρίτους τις ενέργειές του θα τον βοηθήσει να αποσαφηνίσει και να κατανοήσει καλύτερα και ο ίδιος τα βήματα που χρειάζεται να ακολουθήσει (Patton, 2002).

6. Πηγές και μέθοδοι παραγωγής ερευνητικού υλικού

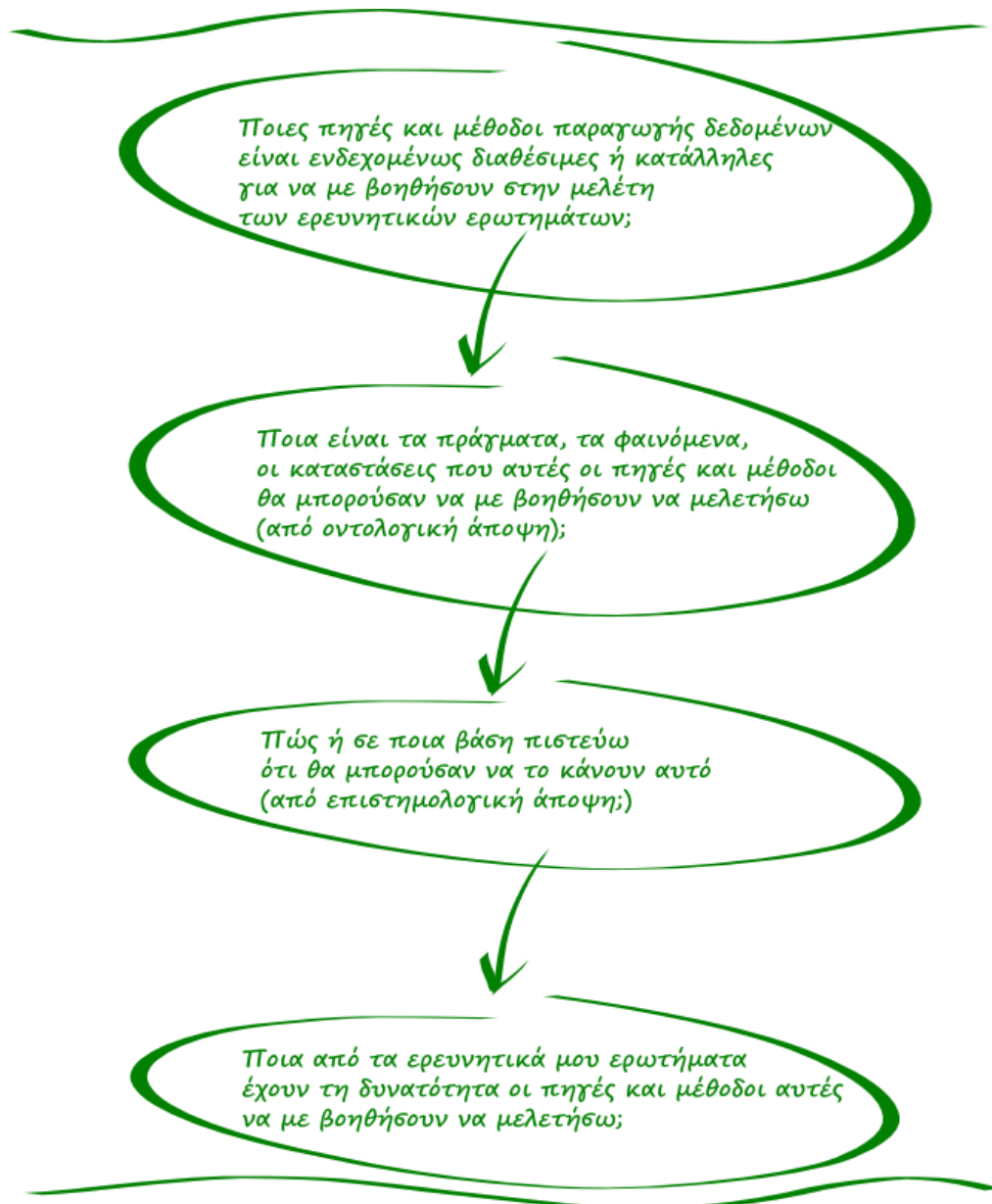
Μετά την επιλογή του θεωρητικού και επιστημολογικού πλαισίου, τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων και τον καθορισμό του δείγματος, το επόμενο βήμα στην ποιοτική έρευνα είναι η επιλογή και παρουσίαση της κατάλληλης μεθόδου ή μεθόδων για τη συλλογή ή παραγωγή δεδομένων. Η Mason (2009) κάνει διάκριση μεταξύ πηγών δεδομένων από τη μια και μεθόδων για την παραγωγή δεδομένων από την άλλη. Βασικές πηγές δεδομένων στον χώρο της ψυχολογίας ή της εκπαίδευσης αποτελούν οι άνθρωποι και όλα όσα έχουν σχέση με τους ανθρώπους όπως: οι εμπειρίες, οι ιστορίες, οι αφηγήσεις, οι αναμνήσεις, τα συνασθήματα, οι σχέσεις, οι ηθικές αρχές, οι δραστηριότητες, οι συμπεριφορές, οι πρακτικές, οι αντιλήψεις, οι διαδράσεις, οι σχέσεις και τα δημιουργήματα των ανθρώπων.

Άλλες πηγές που έχουν ουσιαστικά σχέση με τον άνθρωπο, μπορούν όμως να εκτιμηθούν και ως αυτόνομες πηγές δεδομένων, περιλαμβάνουν: τον λόγο, τη γλώσσα, τα κείμενα, την τέχνη, φωτογραφίες, τους χάρτες, τα προϊόντα των μέσων ενημέρωσης, ομάδες, οργανισμούς, νόμους, γεγονότα κ.ά.

Φυσικά, η διάκριση μεταξύ των πηγών δεδομένων και των μεθόδων δεν σημαίνει ότι τα δεδομένα υπάρχουν «κάπου εκεί έξω» έτοιμα προς συλλογή και ανεξάρτητα από τους ερευνητές. Η Mason (2009: 85-86) προτείνει χαρακτηριστικά:

Πιστεύω ότι είναι πιο ακριβές να μιλάμε για διαδικασία παραγωγής παρά συλλογής δεδομένων, ακριβώς επειδή οι περισσότερες ποιοτικές προσεγγίσεις της έρευνας θα απέρριπταν την ιδέα ότι ο ερευνητής μπορεί να είναι ένας απολύτως ουδέτερος συλλέκτης πληροφοριών του κοινωνικού κόσμου. Αντίθετα, αυτές οι προσεγγίσεις θέλουν τους ερευνητές «να χτίζουν» με ενεργό τρόπο γνώση για αυτόν τον κόσμο, ακολουθώντας συγκεκριμένες μεθόδους που πηγάζουν από την επιστημολογική τους θέση... Για αυτόν τον λόγο στην ποιοτική έρευνα ο όρος μέθοδος τείνει να υποδεικνύει κάτι περισσότερο από μια τεχνική ή διαδικασία απόκτησης δεδομένων. Ο εν λόγω όρος υποδεικνύει επίσης και μια διαδικασία, διανοητικού, αναλυτικού και ερμηνευτικού χαρακτήρα.

Στο σημείο αυτό παραθέτουμε μερικά βασικά ερωτήματα που μπορούν να βοηθήσουν τον ερευνητή:

Γράφημα 7. Προσαρμογή από Mason (2009:53)

Διαφορετικές επιστημολογικές παραδοχές και διαφορετικοί τρόποι αντίληψης της κοινωνικής πραγματικότητας οδηγούν στην επιλογή διαφορετικών μεθόδων. Επίσης, ιδιαίτερα σημαντική είναι η συνοχή μεταξύ μεθόδου και είδους ερευνητικών ερωτημάτων.

Γενικότερα, η ποιοτική έρευνα βασίζεται σε μεθόδους παραγωγής δεδομένων, οι οποίες δεν είναι τυποποιημένες, δομημένες και απομακρυσμένες από την «πραγματική ζωή». Αντίθετα, είναι ευέλικτες και ευαίσθητες απέναντι στο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παράγονται. Οι πλέον συνήθεις μέθοδοι παραγωγής δεδομένων στην ποιοτική διερεύνηση είναι οι εξής:

- Μη δομημένη συνέντευξη (ανοιχτού τύπου/εις βάθος)
- Ημιδομημένη συνέντευξη (ανοιχτού τύπου)
- Ομάδες εστίασης (focus groups)
- Παρατήρηση και συμμετοχική παρατήρηση

Οι παραπάνω μέθοδοι θα παρουσιαστούν στο τέταρτο κεφάλαιο του παρόντος συγγράμματος.

7. Ζητήματα δεοντολογίας στην ποιοτική έρευνα

7.1 Εισαγωγή

Μια ιδιαίτερα σημαντική διάσταση του ερευνητικού σχεδιασμού αλλά και της ερευνητικής διαδικασίας, που χρειάζεται να απασχολεί κάθε ερευνητή, είναι το ζήτημα της δεοντολογίας στην έρευνα. Ο όρος αυτός στις κοινωνικές επιστήμες εμπεριέχει ένα σύνολο κανόνων οι οποίοι ρυθμίζουν «τη σχέση των ερευνητών με όλους τους εμπλεκόμενους στην έρευνα» (Hopf, 2004:334) και εστιάζονται συνήθως στο πώς θα πρέπει οι ερευνητές να αντιμετωπίζουν τα άτομα τα οποία συμμετέχουν στην ερευνητική διαδικασία (Traianou, 2014). Συνήθη ζητήματα που λαμβάνονται υπόψη εδώ αφορούν την ελεύθερη και συναινετική συμμετοχή των συμμετεχόντων έπειτα από πληροφόρηση, την προστασία τους από οποιαδήποτε πιθανή βλάβη (σωματική ή και ψυχική), τη διατήρηση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων, τη δημοσίευση και αξιοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων, καθώς και άλλα θέματα που θα αναπτυχθούν στη συνέχεια αυτής της ενότητας.

Στη σύγχρονη κοινωνική, ψυχολογική και εκπαιδευτική έρευνα, η δεοντολογία έχει αναδειχθεί ως ζήτημα υψίστης σημασίας, και δίνεται μεγάλη προσοχή και μέριμνα στην τήρηση των αρχών που απορρέουν από αυτήν. Η απαρχή των κανονισμών της σύγχρονης δεοντολογίας απαντάται στον λεγόμενο «Κώδικα της Νυρεμβέργης» (1947), ο οποίος περιείχε αρχές που αφορούσαν την ιατρική έρευνα. Κίνητρο για τη δημιουργία αυτού του κώδικα ήταν τα έντονα αμφιλεγόμενα και αποτροπιαστικά ιατρικά πειράματα που διεξήχθησαν κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στη συνέχεια, στοιχεία αυτού του κώδικα υιοθετήθηκαν και από άλλους επιστημονικούς κλάδους (Howitt, 2010· Traianou, 2014). Το 1953, ο Αμερικανικός Ψυχολογικός Σύλλογος ανέπτυξε το δικό του σύνολο αρχών και κανόνων, που άσκησε ευρεία επίδραση σε τομείς και πέραν της ψυχολογίας (Blodgett, Boyer & Turk, 2005, όπως αναφέρει ο Howitt, 2010). Σημαντικό βήμα προς τη βελτίωση των αρχών δεοντολογίας και των διαδικασιών τήρησής τους ήταν και η δημιουργία των Επιτροπών Δεοντολογίας μέσα σε ερευνητικά ιδρύματα και οργανισμούς. Η λειτουργία αυτών των επιτροπών είναι προδρομική, με την έννοια ότι αποφασίζουν για το αν μια έρευνα είναι ορθή δεοντολογικά πριν από τη διεξαγωγή της. Για τον λόγο αυτόν, ο υποψήφιος ερευνητής καλείται συνήθως να καταθέσει έναν εμπεριστατωμένο σχεδιασμό της έρευνάς του, καθώς και τρόπους αντιμετώπισης των δεοντολογικών ζητημάτων που εμπλέκονται ή ενδεχομένως θα προκύψουν στην ερευνητική διαδικασία (Traianou, 2014).

Γενικά, η τήρηση της δεοντολογίας είναι μια αρκετά πολύπλοκη και σύνθετη διαδικασία που αφορά πολλούς επιμέρους τομείς και όπου ο ερευνητής καλείται να συνυπολογίσει και να διαχειριστεί πολλούς παράγοντες όπως είναι: οι δικές του προσωπικές αρχές, οι αρχές δεοντολογίας του επιστημονικού κλάδου στον οποίο ανήκει, οι απαιτήσεις των επιτροπών δεοντολογίας του οργανισμού στον οποίο εργάζεται αλλά και του ιδρύματος στο οποίο θα διεξαχθεί η έρευνα, τα κριτήρια δεοντολογίας που θέτουν τα επιστημονικά περιοδικά για τη δημοσίευση της έρευνας, καθώς και τις όποιες νομικές κυρώσεις (Howitt, 2010).

7.2 Βασικές αρχές δεοντολογίας στην έρευνα

Οι βασικές αρχές που διέπουν τόσο την ποσοτική όσο και την ποιοτική έρευνα είναι ουσιαστικά οι ίδιες. Εντούτοις, λόγω της ιδιαίτερης φύσης της ποιοτικής έρευνας κάποιες διαστάσεις των αρχών δεοντολογίας διαφοροποιούνται ή αποκτούν άλλο νόημα στο πλαίσιο της συγκεκριμένης προσέγγισης (Howitt, 2010· Willig, 2008).

Πιο συγκεκριμένα, επισημαίνονται ορισμένα χαρακτηριστικά και πρακτικές της ποιοτικής έρευνας που αποτελούν ιδιαίτερη πρόκληση όσον αφορά σε ζητήματα δεοντολογίας:

- Οι συμμετέχοντες αντιμετωπίζονται ως πρόσωπα στην ολότητά τους και τα ψυχικά φαινόμενα δεν εξετάζονται ως διακριτές, αποσπασμένες μεταβλητές. Επίσης, τα άτομα δεν γίνονται αντιληπτά σαν «αντικείμενα» ή «υποκείμενα» από τα οποία με τις κατάλληλες τεχνικές συλλέγουμε χρήσιμα δεδομένα (Howitt, 2010).

- Η επαφή και σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στον ερευνητή και στους συμμετέχοντες είναι άμεση και συνήθως ο ερευνητής εμπλέκεται ενεργά στην κοινωνική ζωή των υποκειμένων. Για παράδειγμα στην επιτόπια έρευνα μπορεί να εμπλακεί για μακρύ χρονικό διάστημα στη ζωή των ατόμων που μελετά και να βρεθεί αντιμέτωπος με δεδομένα και καταστάσεις που δεν είναι προετοιμασμένος και ούτε του επιτρέπεται να διαχειριστεί. Παρομοίως, στο πλαίσιο μια συνέντευξης σε βάθος η σχέση με τον ερευνητή μπορεί να εκληφθεί ως φιλική ή ακόμη και θεραπευτική (Willig, 2008).
- Η φύση της ερευνητικής διαδικασίας είναι ανοιχτή και διερευνητική, στοχεύοντας συνήθως στην ανάδειξη της βιωμένης εμπειρίας και στην προσωπική νοηματοδότησή της. Επομένως, το είδος των δεδομένων που παράγονται είναι πλούσιο, λεπτομερές και πολύ προσωπικό, καθιστώντας πιο δύσκολη την προστασία της ταυτότητας των συμμετεχόντων (Mason, 2009).
- Στην ποιοτική έρευνα, το πλαίσιο στο οποίο διαβιούν και λειτουργούν οι συμμετέχοντες διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο, τόσο κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας γεγονός που θέτει την όλη διαδικασία ανοιχτή σε πολλά ενδεχόμενα και απρόοπτα, όσο και κατά την ανάλυση των δεδομένων, στοιχείο που επίσης μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την ανωνυμία των ατόμων που έλαβαν μέρος στην έρευνα (Traianou, 2014).
- Ο ερευνητικός σχεδιασμός είναι ευέλικτος και ανοιχτός σε αλλαγές και τροποποιήσεις, υπό το πρίσμα των αναδυόμενων ευρημάτων. Υπό αυτή την έννοια, και ο σχεδιασμός για ζητήματα που άπτονται της δεοντολογίας δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί εκ των προτέρων. Αντιθέτως, ο ερευνητής οφείλει να βρίσκεται συνεχώς σε εγρήγορση για την αντιμετώπιση νέων ηθικών διλημμάτων και προκλήσεων κατά την ερευνητική διαδικασία (Traianou, 2014).

Στο σημείο αυτό παρατίθενται οι βασικές αρχές δεοντολογίας που αφορούν την ερευνητική διαδικασία και ειδικότερα, επισημαίνεται η διαφοροποιημένη λειτουργία ορισμένων αρχών στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας.

7.2.1 Πληροφορημένη συγκατάθεση στην έρευνα (informed consent)

Πρόκειται για μία από τις σημαντικότερες δεοντολογικές αρχές και αναφέρεται στην υποχρέωση του ερευνητή να διαθέσει «το σύνολο των πληροφοριών που σχετίζονται με το ερευνητικό εγχείρημα στους συμμετέχοντες σε αυτό» (Ιωσηφίδης, 2008, σελ. 278). Ουσιαστικά, η αρχή αυτή βασίζεται στην αναγνώριση του βασικού δικαιώματος του ατόμου να αποφασίζει ελεύθερα και αυτόνομα για την ίδια του τη ζωή (Traianou, 2014). Η συμμετοχή επομένως των ατόμων στην έρευνα πρέπει να είναι ελεύθερη και εθελοντική και όχι να προκύπτει από καταναγκασμό και εξαπάτηση.

Το περιεχόμενο της πληροφόρησης εξαρτάται από τη φύση και τον σκοπό της έρευνας, τις μεθόδους συλλογής δεδομένων και τους μελλοντικούς τρόπους αξιοποίησης των ευρημάτων. Ο ερευνητής καλείται να ενημερώσει τους υποψήφιους συμμετέχοντες, προφορικά και γραπτώς, σχετικά με το ποιος είναι ο λόγος που διεξάγεται η έρευνα, πού αποσκοπεί, ποιες διαδικασίες θα ακολουθηθούν, ποια είναι τα πιθανά οφέλη αλλά και κίνδυνοι από τη συμμετοχή τους στην έρευνα, ενώ οφείλει να τονίσει το δικαίωμά τους να αποσυρθούν από την όλη διαδικασία σε οποιοδήποτε στάδιο της έρευνας, καθώς και να ζητήσουν απόσυρση των δεδομένων που προέκυψαν από αυτούς, χωρίς να υπάρχει κάποιο κόστος. Η ενημέρωση θα πρέπει να γίνεται σε γλώσσα απλή και κατανοητή από τον συμμετέχοντα, ενώ η χρήση εξειδικευμένης επαγγελματικής ορολογίας θα πρέπει να αποφεύγεται και ο ερευνητής θα πρέπει να βεβαιωθεί ότι τα άτομα έχουν κατανοήσει πλήρως τα όσα ειπώθηκαν και να αποσαφηνίσει τυχόν παρανοήσεις (Καλλινικάκη, 2010).

Τα παρεχόμενα κίνητρα υπό μορφή αμοιβής θα πρέπει επίσης να αποφεύγονται, καθώς ενδέχεται να υπονομεύσουν την ελεύθερη και συνειδητή συμμετοχή του ατόμου στην έρευνα. Σε αντίθετη περίπτωση, οι όποιες ανταμοιβές θα πρέπει να καθορίζονται εκ των προτέρων (Howitt, 2010). Ιδιαιτέρη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στην περίπτωση όπου για την συμμετοχή κάποιων ατόμων στην έρευνα είναι απαραίτητη η συγκατάθεση τρίτων προσώπων, συνήθως υπευθύνων ή εχόντων κάποια

εξουσία ή θέση σε μία ομάδα, οι οποίοι και αποκαλούνται «θυροφύλακες» (gatekeepers). Κάτι τέτοιο μπορεί να χρειαστεί όταν η έρευνα διεξάγεται σε κάποια εταιρεία, ίδρυμα, οργανισμό ή σε άτομα που προέρχονται από εύάλωτους πληθυσμούς, σε παιδιά ή άτομα από διαφορετικούς πολιτισμούς (όπου δεν έχουν όλα τα μέλη ισότιμη δυνατότητα επιλογής). Σε κάθε περίπτωση, ο ερευνητής οφείλει να εξακριβώσει εάν και κατά πόσον οι πραγματικοί συμμετέχοντες έχουν κατανοήσει το αντικείμενο και τη διαδικασία της έρευνας και επιθυμούν πραγματικά να συμμετάσχουν σε αυτήν (Frost, 2011· Traianou, 2014).

Υπάρχουν, βέβαια, και περιπτώσεις στις οποίες η παροχή πληροφόρησης και συγκατάθεσης πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας δεν είναι απαραίτητη, όπως για παράδειγμα όταν χορηγούνται ανώνυμα ερωτηματολόγια, όταν μελετώνται δεδομένα από δημοσίως διαθέσιμα αρχεία ή όταν πραγματοποιούνται παρατηρήσεις σε δημόσιους χώρους. Διατυπώνονται, βέβαια, και αντίθετες απόψεις για την αναγκαιότητα ή μη της συγκατάθεσης στις παραπάνω περιπτώσεις, καθώς και στο τι συνιστά δημόσιο δεδομένο ή δημόσιο χώρο. Η διασφάλιση πάντως της ανωνυμίας και η προστασία της ταυτότητας αλλά και ακεραιότητας του συμμετέχοντα θα πρέπει να αποτελεί ύψιστη μέριμνα σε κάθε περίπτωση (Howitt, 2010· Traianou, 2014).

Στην ποιοτική έρευνα η αρχή της πληροφορημένης συγκατάθεσης περιπλέκεται λόγω του ευέλικτου και ανοιχτού ερευνητικού σχεδιασμού, ο οποίος εξελίσσεται καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας. Για το λόγο αυτό, δεν είναι πάντα εύκολο για τον ερευνητή να πληροφορήσει επαρκώς και λεπτομερώς τους υπονήφιους συμμετέχοντες για το περιεχόμενο της έρευνας, καθώς ούτε και ο ίδιος το γνωρίζει πλήρως εκ των προτέρων (Hopf, 2004). Επομένως, στην ποιοτική έρευνα, η παροχή πληροφόρησης εκ μέρους τους ερευνητή και η χορήγηση συγκατάθεσης εκ μέρους του συμμετέχοντα μπορεί να εκληφθεί καλύτερα ως «αμοιβαία διαπραγματεύσιμη διαδικασία που βρίσκεται σε εξέλιξη καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας» (Τσιώλης, 2014: 258).

Στην περίπτωση όπου εφαρμόζεται μια μεικτή, πλουραλιστική μεθοδολογία, με τη συμβολή όχι ενός, αλλά πολλών ερευνητών, η συναίνεση για πρόσβαση και ανάλυση των δεδομένων θα πρέπει να δίνεται σε όλους τους ερευνητές που θα εμπλακούν σε αυτές τις διαδικασίες (Nolas, 2011).

Όσον αφορά την απόκρυψη πληροφοριών και τη χρήση της εξαπάτησης για την προώθηση των σκοπών της έρευνας (όταν κρίνεται απαραίτητο), παρότι συνήθως δεν επιτρέπεται σε κανένα είδος έρευνας, στην ποιοτική προσέγγιση η χρήση της περιορίζεται ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι μία από τις προϋποθέσεις για την επίτευξη των σκοπών της είναι η δημιουργία σχέσης εμπιστοσύνης ανάμεσα στον ερευνητή και στους συμμετέχοντες. Ως εκ τούτου, η απόκρυψη των αληθινών προθέσεων του ερευνητή θα μπορούσε να υπονομεύσει σημαντικά τη σχέση αυτή (Howitt, 2010).

7.2.2 Ανωνυμία και εμπιστευτικότητα στην έρευνα

Σύμφωνα με αυτή την αρχή ο ερευνητής οφείλει να σεβαστεί το δικαίωμα των συμμετεχόντων στην έρευνα να μην αποκαλύπτονται πληροφορίες οι οποίες είναι προσωπικές ή προσδιοριστικές της ταυτότητάς τους. Για τον λόγο αυτόν χρειάζεται να λάβει κάθε μέτρο, όπως η χρήση ψευδωνύμων ή η αφαίρεση στοιχείων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην αναγνώριση (π.χ. τόπος διαμονής, πλαίσιο εργασίας) ώστε να διασφαλιστεί η ανωνυμία των ατόμων και η προστασία της ταυτότητάς τους. Επιπρόσθετα, τα προσωπικά στοιχεία τους θα πρέπει να παραμένουν ανώνυμα όχι μόνο κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας, αλλά και έπειτα από αυτήν, κατά την ανάλυση των ευρημάτων, τη δημοσίευσή τους και γενικότερα την αξιοποίησή τους (Traianou, 2014).

Αλλά και τα δεδομένα που έχουν συλλεχθεί υπάγονται στη δεοντολογία και τη νομοθεσία περί προστασίας προσωπικών δεδομένων, για αυτό και θα πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στη σωστή χρήση αλλά και στην ασφαλή αποθήκευσή τους (σε ηλεκτρονική μορφή ή χειρόγραφη). Επίσης, το ποιος θα έχει πρόσβαση σε αυτά κατά τη διάρκεια της έρευνας αλλά και μετά το πέρας αυτής (αξιοποίηση ή δευτερογενής ανάλυση), χρειάζεται να καθορίζεται εκ των προτέρων και να αποτελεί μέρος της ενημέρωσης και της συμφωνίας με τον συμμετέχοντα (Howitt, 2010). Επίσης, ο συμμετέχων διατηρεί το δικαίωμα να λάβει γνώση των αποτελεσμάτων ή και να ζητήσει κάποιο αντίτυπο της σχετικής δημοσίευσης (Howitt, 2010).

Σχετικά με την εμπιστευτικότητα, ιδιαίτερη σημασία έχουν οι τρόποι, οι στάσεις και οι συμπεριφορές του ερευνητή. Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, ο ερευνητής οφείλει να τηρεί έντιμη στάση και συμπεριφορά απέναντι στα άτομα που συμμετέχουν σε αυτήν, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μεταξύ τους σχέση εμπιστοσύνης που θα επιτρέψει στον συμμετέχοντα να εκφραστεί ελεύθερα και αυθεντικά. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η αρχή της ανωνυμίας και της εμπιστευτικότητας δεν διασφαλίζει μόνο την προστασία της ταυτότητας των ατόμων, αλλά επηρεάζει και την ποιότητα της ερευνητικής διαδικασίας.

Εντούτοις, η πλήρης διασφάλιση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων δεν είναι πάντα εφικτή στην ποιοτική έρευνα. Και αυτό συμβαίνει γιατί τα δεδομένα που συλλέγονται από τους συμμετέχοντες είναι ιδιαίτερα πλούσια, προσωπικά και λεπτομερή, καθιστώντας τα έτσι πιο δύσκολο να τροποποιηθούν ώστε να μην μπορεί να αναγνωριστεί ο κάτοχός τους. Αυτό είναι πολύ έντονο για παράδειγμα, στην αφηγηματική έρευνα, όπου το άτομο καλείται να δώσει και να μοιραστεί με τον ερευνητή πληροφορίες για τη ζωή του πολύ ιδιαίτερες και προσωπικές (Hopf, 2004· Τσιώλης, 2014).

Αλλά και πληροφορίες για το πλαίσιο δεν είναι πάντα δυνατόν και σκόπιμο να παραληφθούν, καθώς διαδραματίζουν πολλές φορές σημαντικό ρόλο στην κατανόηση και ερμηνεία του νοήματος των ευρημάτων (Hopf, 2004· Howitt, 2010). Όπως έχει ήδη ειπωθεί στην ποιοτική έρευνα το πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγεται η έρευνα και μέσα στο οποίο ζει και αποκτά εμπειρίες το άτομο αποτελεί καθοριστική συνισταμένη, όπως για παράδειγμα, στην εθνογραφική έρευνα ή σε μια μελέτη περίπτωσης.

Ζητήματα ανωνυμίας και εμπιστευτικότητας τίθενται και στην περίπτωση όπου διεξάγεται μια ποιοτική έρευνα με ομάδες εστίασης. Σε αυτή την περίπτωση, δεν είναι εύκολο να διασφαλιστεί ότι τα όσα ειπώθηκαν θα παραμείνουν εμπιστευτικά μέσα στην ομάδα ή ότι τα μέλη της δεν γνωρίζονται από πριν, γεγονός που μπορεί να περιπλέξει τη σχέση τους, την προστασία των προσωπικών δεδομένων αλλά και την ποιότητα των παραγόμενων ευρημάτων. Ο ερευνητής οφείλει πάντως να διευκρινίσει όλες αυτές τις παραμέτρους και τα ενδεχόμενα στους συμμετέχοντες πριν από την έναρξη της έρευνας (Howitt, 2010).

7.2.3 Προστασία από ενδεχόμενη βλάβη στην έρευνα

Κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας θα πρέπει να λαμβάνονται όλα τα απαραίτητα μέτρα ώστε να προστατεύονται οι συμμετέχοντες από οποιοδήποτε πιθανό κίνδυνο ή ενδεχόμενη βλάβη. Οι κίνδυνοι αυτοί μπορεί να είναι φυσικοί-σωματικοί, όπως ένα ατύχημα, ψυχολογικοί, όπως η πρόκληση έντονου συναισθηματικού στρες, ενδεχόμενη αρνητική επίδραση στην αυτοεκτίμηση του ατόμου ή των διαπροσωπικών και κοινωνικών του σχέσεων, προβλήματα με την εργασία και τους εργοδότες του κ.ά. (Τραϊανου, 2014). Οι κίνδυνοι αυτοί χρειάζεται να συνυπολογίζονται και να αντιμετωπίζονται ήδη από τον σχεδιασμό της έρευνας, όμως ο ερευνητής οφείλει να βρίσκεται σε εγρήγορση για τη διαχείριση κάθε απρόοπτου καθ' όλη την ερευνητική διαδικασία. Το μέγεθος των κινδύνων στους οποίους μπορεί να εκτεθεί ένα άτομο σε μία έρευνα, υποστηρίζεται ότι «δεν θα πρέπει να είναι μεγαλύτερο από εκείνο που αντιμετωπίζει... σε ομοειδείς πτυχές της καθημερινής του ζωής» και εάν εμφανιστεί απροσδόκητα κάτι που θεωρείται επιβλαβές, οι ερευνητές οφείλουν να διακόψουν την έρευνα (Τσιώλης, 2014: 258).

Στην ποιοτική έρευνα, οι πληροφορίες που συλλέγονται μπορεί κάποιες φορές να είναι πολύ προσωπικές ή και έντονα συναισθηματικά φορτισμένες, και η αποκάλυψή τους από τον συμμετέχοντα ενδέχεται να του προκαλέσει έντονη αναστάτωση, ενόχληση, θυμό, ενοχή ή θλίψη. Αυτό μπορεί να είναι ιδιαίτερα έντονο στην αφηγηματική έρευνα αλλά και στην εις βάθος συνέντευξη, όπου ο συμμετέχων καλείται να μιλήσει για διάφορες πλευρές της ζωής του και μπορεί να βρεθεί αντιμέτωπος με απρόβλεπτα συναισθήματα (Τσιώλης, 2014). Ο ερευνητής θα πρέπει να έχει προετοιμάσει τον συμμετέχοντα για την ενδεχόμενη ανάδυση τέτοιων συναισθημάτων, στον βαθμό βέβαια που κάτι τέτοιο μπορεί να προβλεφθεί.

Επίσης, στην ποιοτική διερεύνηση, αποτελεί ευθύνη του ερευνητή να οριοθετήσει τη σχέση με τους συμμετέχοντες ώστε να μη μετατραπεί σε φιλική ή ακόμη και θεραπευτική (Willig, 2008). Σε περίπτωση που κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας τα άτομα εκδηλώσουν σοβαρές ανησυχίες ή προβλήματα, ο ερευνητής οφείλει να τερματίσει την έρευνα και να βοηθήσει τον συμ-

μετέχοντα να λάβει την κατάλληλη υποστήριξη από τους αρμόδιους ειδικούς. Με την ολοκλήρωση της έρευνας, η σχέση που έχει δημιουργηθεί τερματίζεται και ο ερευνητής χρειάζεται να φροντίσει ώστε η διακοπή αυτή να γίνει με ομαλό και όχι απότομο τρόπο (Καλλινικάκη, 2010). Και πάλι, τα όρια αυτής της σχέσης θα πρέπει να έχουν προσδιοριστεί όσο το δυνατόν καλύτερα από την αρχή της ερευνητικής διαδικασίας.

Συναισθηματική αναστάτωση μπορεί να προκληθεί, επίσης, στα άτομα που συμμετείχαν σε μια έρευνα, αν θεωρήσουν ότι η ερμηνεία που δόθηκε στα λεγόμενά τους δεν συμφωνεί με τη δική τους οπτική των πραγμάτων (Willig, 2008). Και εδώ, ο ερευνητής χρειάζεται συνήθως να ενημερώσει τους συμμετέχοντες σχετικά με τα ευρήματα πριν από τη δημοσίευσή τους. Μάλιστα, η ενημέρωση έπειτα από την έρευνα (debriefing) μπορεί να βοηθήσει όχι μόνο στη μείωση της συναισθηματικής βλάβης των εμπλεκόμενων, αλλά επιπρόσθετα, μέσα από μια διαδικασία από κοινού επεξεργασίας (ερευνητή και συμμετέχοντα), μπορεί να οδηγήσει στον εντοπισμό και στη διόρθωση παρερμηνειών και παρανοήσεων, βελτιώνοντας με αυτόν τον τρόπο και την ποιότητα των δεδομένων (Hopfl, 2004· Howitt, 2010). Σε άλλες περιπτώσεις πάλι, όπως συμβαίνει συχνά στην αφηγηματική έρευνα, οι συμμετέχοντες μπορεί να εμπλακούν ακόμη και στη διαδικασία της ανάλυσης (Τσιώλης, 2014).

Και οι ίδιοι οι ερευνητές όμως, μπορεί να βρεθούν αντιμέτωποι με καταστάσεις εν δυνάμει επικίνδυνες για τη σωματική και ψυχολογική τους ακεραιότητα – συχνά ταξίδια, επαφές με πολλά και διαφορετικά άτομα, ασθένειες, ευαίσθητη φύση του ερευνητικού θέματος, έκθεση σε επώδυνα και οδυνηρά συναισθήματα του μετέχοντα κ.ά.– (Graig, κ.ά., 2000, όπως αναφέρει ο Robson, 2007, Καλλινικάκη, 2010). Η προσοχή τους επομένως θα πρέπει να στρέφεται και προς την κατεύθυνση της δικής τους ασφάλειας.

7.2.4 Διαφορετικοί πληθυσμοί

Υπάρχουν εξειδικευμένα δεοντολογικά ζητήματα και προκλήσεις που οι ερευνητές χρειάζεται να λάβουν υπόψη τους όταν η έρευνα αφορά άτομα από πολιτισμούς διαφορετικούς από τον δικό τους. Μια σημαντική δυσκολία είναι η διαφορά γλώσσας που συχνά υπάρχει ανάμεσα στον ερευνητή και τους συμμετέχοντες στην έρευνα. Σε τέτοιες περιπτώσεις χρησιμοποιούνται συνήθως διερμηνείς, οι οποίοι γνωρίζουν και τις δύο γλώσσες σε ικανοποιητικό βαθμό και μπορούν να μεταφέρουν το αυθεντικό νόημα των όσων ειπώθηκαν. Ως διερμηνείς συνηθίζεται να επιλέγονται άτομα από την ίδια ομάδα, κοινότητα ή πολιτισμό που μελετάται (π.χ. όταν η έρευνα αφορά μια μεταναστευτική ομάδα, ο διερμηνέας μπορεί να είναι ένας μετανάστης που γνωρίζει και τη γλώσσα του ερευνητή). Ιδιαίτερη προσοχή χρειάζεται όταν ο διερμηνέας κατέχει θέση εξουσίας μέσα στην ομάδα και τα λεγόμενα των συμμετεχόντων «φιλτράρονται» πριν μεταφερθούν στον ερευνητή σύμφωνα με τις δικές τους πεποιθήσεις (Ιωσηφίδης, 2008). Γενικότερα, η έρευνα με άτομα από διαφορετικούς πολιτισμούς απαιτεί αυξημένη πολιτισμική ευαισθησία, σεβασμό και προσαρμογή των διαδικασιών σε συγκεκριμένα πλαίσια.

Μια άλλη σημαντική διάσταση αφορά τη διαφορά δύναμης μεταξύ του ερευνητή και των συμμετεχόντων στην έρευνα, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για άτομα από διαφορετικούς πληθυσμούς που βρίσκονται σε ευάλωτη θέση ή στερούνται βασικών δικαιωμάτων (π.χ. πρόσφυγες, παράνομοι μετανάστες, άστεγοι κ. ά.). Στην περίπτωση αυτή ο ερευνητής οφείλει να βρίσκεται σε ακόμη μεγαλύτερη ετοιμότητα για την τήρηση όλων των αρχών δεοντολογίας που έχουν αναφερθεί και ειδικά της αρχής της προστασίας από ενδεχόμενη βλάβη.

Εκτός από μέλη διαφορετικών πληθυσμών, σε ευάλωτη θέση μπορεί να βρίσκονται και άλλες ομάδες, όπως τα παιδιά, άτομα με νοητική υστέρηση ή ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρίες, φυλακισμένοι ή άτομα σε ιδρύματα (π. χ. γηροκομεία). Στις περιπτώσεις αυτές ο ερευνητής θα χρειαστεί να ζητήσει την άποψη ειδικών επιτροπών δεοντολογίας, ειδικών, νομικών κ.ά., προκειμένου να εξακριβώσει «εάν οι συγκεκριμένοι συμμετέχοντες μπορούν λογικά, ενσυνείδητα και ελεύθερα να δώσουν πληροφορημένη συγκατάθεση» για την έρευνα (Robson, 2007: 82). Ειδικά όταν πρόκειται για παιδιά, είναι απαραίτητη η συγκατάθεση των γονέων ή των κηδεμόνων τους. Παρ' όλα αυτά, ο ερευνητής οφείλει να ρωτήσει και το ίδιο το παιδί, και συνομιλώντας μαζί του, με τρόπο κατανοητό, να το ενημερώσει για την όλη διαδικασία. Θα πρέπει να φροντίσει επίσης ώστε η μεταχείριση του

παιδιού να είναι συμβατή με τις ανάγκες, την ηλικία και το αναπτυξιακό του επίπεδο, τις ικανότητες και τα ενδιαφέροντά του (Kirby, 2004, όπως αναφέρει η Καλλινικάκη, 2010).

Τέλος, η έρευνα σε φοιτητές -που διεξάγεται ευρέως λόγω εύκολης πρόσβασης στον συγκεκριμένο πληθυσμό- εγείρει παρόμοια δεοντολογικά ζητήματα. Το πρόβλημα εδώ έγκειται στο εάν και κατά πόσο οι φοιτητές προσέρχονται στην έρευνα οικιοθελώς, ή επειδή προσδοκούν κάποιου είδους «ανταμοιβή» (π.χ. σε επίπεδο βαθμολογίας) ή ακόμη επειδή θεωρούν ότι αυτό αποτελεί μέρος των υποχρεώσεών τους και φοβούνται ότι θα υπάρχουν κάποιες συνέπειες εάν δεν δεχτούν να συμμετάσχουν (Howitt, 2010).

7.2.5 Διεξαγωγή έρευνας μέσω διαδικτύου

Το ενδιαφέρον των σύγχρονων ερευνητών έχει πλέον στραφεί και στη χρήση των νέων τεχνολογιών και αρκετές έρευνες διεξάγονται μέσω του διαδικτύου, καθώς αποτελεί πηγή πλούσιων και ποικίλων δεδομένων σε εύκολα προσβάσιμη μορφή. Οι δεοντολογικές ανησυχίες εδώ αφορούν σε ζητήματα συναίνεσης και ανωνυμίας. Πιο συγκεκριμένα, ερωτήματα τίθενται για το εάν τα όσα αναρτά ένα άτομο σε ιστοσελίδα, blog, Chat-room, e-mail κ.λπ. είναι προσωπικά ή δημόσια δεδομένα. Ο ερευνητής οφείλει να εξακριβώσει κατά πόσο ένας ιστότοπος εκλαμβάνεται από τα ίδια τα άτομα που συμμετέχουν σε αυτόν ως δημόσιος ή ιδιωτικός χώρος (Τραϊανου, 2014). Στη δεύτερη περίπτωση θα πρέπει να τα ενημερώσει για τους σκοπούς της έρευνας ή να λάβει τη συγκατάθεση τους προτού χρησιμοποιήσει τα δεδομένα. Ένα άλλο ζήτημα αφορά τη δυσκολία εξακρίβωσης της αληθινής ταυτότητας των συμμετεχόντων, καθώς είναι εύκολο να αποκρύψει κάποιος στοιχεία της ταυτότητάς του μέσω διαδικτύου, όπου δεν υπάρχει άμεση επαφή πρόσωπο με πρόσωπο (Shaw, 2008 όπως αναφέρει ο Howitt, 2010). Πολλοί υποστηρίζουν ότι το γεγονός ότι κάποιος μπορεί να χρησιμοποιήσει το διαδίκτυο, ανεξάρτητα από την κοινωνική του θέση, το φύλο ή την καταγωγή συντελεί στη διεξαγωγή έρευνας χωρίς προκαταλήψεις και σχέσεις ισχύος, ενώ άλλοι επισημαίνουν ότι διαφορές συνεχίζουν να υφίστανται, καθώς η πρόσβαση στις νέες τεχνολογίες περιορίζεται λόγω οικονομικών, πολιτισμικών, ηλικιακών και άλλων παραγόντων (Brownlow & O'Dell, 2002).

Επίλογος

Υποστηρίζεται ότι όταν ένας ερευνητής βρίσκεται μπροστά σε ένα ζήτημα που χρήζει δεοντολογικής αποσαφήνισης, θα πρέπει να συγκρίνει το «κόστος» που μπορεί να προκαλέσει η διεξαγωγή της έρευνας στα άτομα που συμμετέχουν με το «όφελος» που θα αποφέρει η έρευνα στην προώθηση της γνώσης και στη βελτίωση ορισμένων συνθηκών (Robson, 2010). Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, γίνεται κατανοητό ότι η τήρηση των αρχών της δεοντολογίας είναι ένα δύσκολο και σύνθετο έργο, το οποίο καθίσταται ακόμη πιο περίπλοκο στις ποιοτικές προσεγγίσεις, λόγω της ευέλικτης και συχνά απρόβλεπτης ερευνητικής διαδικασίας αλλά και της άμεσης και στενής σχέσης που αναπτύσσεται ανάμεσα στον ερευνητή και στους ερευνώμενους. Όπως τονίζει η Mason (2009:377-378) οι ερευνητές ποιοτικής προσέγγισης

θα πρέπει να αναπτύσσουν μια ενσυνείδητη πρακτική από πλευράς δεοντολογίας και πολιτικής, η οποία θα βασίζεται σε αποφάσεις κατάλληλες για τα συγκεκριμένα πλαίσια και τα συγκεκριμένα δεοντολογικά και πολιτικά διλήμματα και ζητήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν.

Οι αφηρημένοι δεοντολογικοί κώδικες ή κατευθυντήριες γραμμές δίνουν συνήθως ελάχιστες οδηγίες για το πώς μπορεί ο ερευνητής να αντιμετωπίσει πιο συγκεκριμένα δεοντολογικά ζητήματα ή διλήμματα σε συγκεκριμένα πλαίσια. Στην ποιοτική έρευνα, ο ερευνητής καλείται με τη δράση του ως αναστοχαζόμενος επαγγελματίας «να θέτει αδιάκοπα προς απάντηση ‘δύσκολα’ ερωτήματα σχετικά με τον τρόπο που λειτουργεί στην πράξη η δεοντολογία».

8. Βασικοί όροι και έννοιες του κεφαλαίου

Ευέλικτος σχεδιασμός, Ερευνητική περιοχή, Εμπειρική έρευνα, Σκοπός έρευνας, Θεωρητικό / Επιστημολογικό υπόβαθρο, Οντολογικές παραδοχές, Επιστημολογικές θεωρήσεις, Θεωρητικό πλαίσιο, Ερευνητικά ερωτήματα, Ρόλος ερευνητή, Υποκειμενικότητα, Δειγματοληπτική στρατηγική, Πληθυσμός, Πλούσιες σε πληροφορία περιπτώσεις, Θεωρητική ή Αναλυτική Γενίκευση, Συμμετέχοντες, Δειγματοληψία ευκολίας, Συμπτωματικό δείγμα, Σκόπιμη δειγματοληψία, Ακραίες ή αποκλίνουσες περιπτώσεις, Δειγματοληψία έντασης, Δειγματοληψία μέγιστης ποικιλίας – ανομοιογένειας, Ομοιογενή δείγματα, Δειγματοληψία τυπικής περίπτωσης, Δειγματοληψία κρίσιμης περίπτωσης, Δειγματοληψία χιονοστιβάδας, Αλυσιδωτή δειγματοληψία, Δειγματοληψία κριτηρίου, Δειγματοληψία περιπτώσεων που επαληθεύουν ή διαψεύδουν, Ευκαιριακή ή αναδυόμενη δειγματοληψία, Σκόπιμη τυχαία δειγματοληψία, Δειγματοληψία πολιτικά σημαντικών περιπτώσεων, Θεωρητική δειγματοληψία, Θεωρητικός κορεσμός, Πηγές και μέθοδοι συλλογής/ παραγωγής δεδομένων, Τριγωνοποίηση, Αναστοχασμός, Αρχές δεοντολογίας, Πληροφορημένη συγκατάθεση, Ανωνυμία και εμπιστευτικότητα, Προστασία από ενδεχόμενη βλάβη, Ενημέρωση έπειτα από την έρευνα (debriefing), Δημοσίευση και χρήση των αποτελεσμάτων, Ποιοτική έρευνα με διαφορετικούς πληθυσμούς, Ποιοτική έρευνα με Φοιτητές, Ποιοτική έρευνα μέσω Ίντερνετ.

9. Θέματα για σκέψη και συζήτηση του τρίτου κεφαλαίου

- Ποια είναι τα συστατικά στοιχεία του ερευνητικού σχεδιασμού;
- Ποιες είναι οι κυριότερες διαφορές στην ποιοτική και την ποσοτική έρευνα όσον αφορά τα ερευνητικά ερωτήματα;
- Πώς αντιλαμβάνεται η ποιοτική έρευνα τον ρόλο των ερευνητών;
- Πώς αντιλαμβάνετε η ποιοτική έρευνα τον ρόλο των ερευνώμενων υποκειμένων;
- Ποιες είναι οι κυριότερες διαφορές στην ποιοτική και την ποσοτική έρευνα όσον αφορά τη δειγματοληψία;
- Αναπτύξτε τη στρατηγική της σκόπιμης δειγματοληψίας.
- Τι είναι η θεωρητική δειγματοληψία;
- Αναπτύξτε την απάντησή σας σε σχέση με «το κατάλληλο μέγεθος δείγματος» για μια ποιοτική μελέτη;
- Αναπτύξτε τις βασικές αρχές δεοντολογίας στην ποιοτική έρευνα;
- Αναπτύξτε την αρχή της προστασίας από ενδεχόμενη βλάβη στην έρευνα;

10. Παραπομπές στο διαδίκτυο και βιβλιογραφία για περαιτέρω μελέτη

- Αναγνωστοπούλου, Τ. (επιμ.) (2008). Ηθικά ζητήματα στην Ψυχολογία. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ινστιτούτου Ψυχολογίας και Υγείας.
- Braun, V. (2000). Heterosexism in focus group research: Collusion and challenge. *Feminism & Psychology, 10*, 133-140. Διαθέσιμο <http://studysites.uk.sagepub.com/braunandclarke/study/SAGE%20Journal%20Articles/Ch%203.%20Braun.pdf> [Ανακτήθηκε στις 9/9/2015]
- British Psychological Society (2010). *Code of Human Research Ethics*. Leicester: BPS. Διαθέσιμο στο: http://www.bps.org.uk/sites/default/files/documents/code_of_human_research_ethics.pdf [Ανακτήθηκε στις 9/9/2015]
- Γεωργιάδου, Π. (2011). Δεοντολογία έρευνας στην Κλινική & Συμβουλευτική Ψυχολογία. Στο Α. Σταλίκας (2011),
- Μέθοδοι Έρευνας στην Κλινική Ψυχολογία (σελ. 225-251). Αθήνα: Τόπος.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2008). Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Dickson-Swift, V., James, E.L., Kippen, S. & Liamputtong, P. (2007). Doing sensitive research: What challenges do qualitative researchers face? *Qualitative Research, 7*, 323-353. Διαθέσιμο στο: <http://studysites.uk.sagepub.com/braunandclarke/study/SAGE%20Journal%20Articles/Ch%203.%20Dickson-Swift%20et%20al.pdf> [Ανακτήθηκε στις 9/9/2015]

- Duncan, M. & Watson, R. (2010). Taking a stance: Socially responsible ethics and informed consent. In M.
- Savin-Baden & C. Howell Major (eds). *New approaches to qualitative research: Wisdom and uncertainty* (pp. 49-58). New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Fahie, D. (2014). Doing sensitive Research sensitively: Ethical and methodological issues in researching workplace bullying. *International Journal of Qualitative Methods*, 13.
Διαθέσιμο στο: <http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/IJQM/article/view/19018/16139>
[Ανακτήθηκε στις 9/9/2015]
- Κώδικας Δεοντολογίας Συλλόγου Ελλήνων Ψυχολόγων. Διαθέσιμος στο: <http://www.seps.gr/index.php/2010-02-22-13-47-11-sp-1727489196> [Ανακτήθηκε στις 9/9/2015]